

HZ. EYYÛB KISSASININ FIKHÎ YANSIMALARI

Prof. Dr. Sabri ERTURHAN*

Özet: Zaman ve mekanlar üstü Kur'ân'ın kıyamete kadar bâkî son ilahî kitap olduğundan, onun her ayetinin her zaman ve zemine hitap eden mesajları ve hükümlerinin olacağı açıktır. O itibarla Kur'ân'ın hukuka ilişkin çok sarih ve kat'î nasları yanında, erbâbına kendisini açarak bir çok hukukî mesele için temel teşkil edecek nice ayetleri bulunmaktadır. Peygamber kıssalarını veya geçmiş ümmetlerin şeriatlerini konu alan ayet/hadisleri de bu bağlamda düşünmek gerekir. Hz. Eyyûb kıssasının fikhî/hukukî açıdan incelmeye tâbi tutulacağı bu çalışmayla Kur'ân'ın nasıl bitmez tükenmez bir hazine olduğu, salt tarihi olay algılanabilen ve ibret yönü öne çıkarılan bu kıssaların birçok fikhî hükme nasıl kaynaklık yaptığı ve daha nice fikhî hükme kaynaklık yapabileceğini göstermek amaçlanmıştır. Makalede Kur'ân kıssaları ve şer'u men kablenâ'nın kaynak değeri konusuna özetle değinilecek, kısaca Hz. Eyyûb'un hayatına yer verilecek, daha sonra Hz. Eyyûb'un konu edildiği ayet ve hadislerden çıkarılan fikhî hükümler arz edilmeye çalışılacaktır. Bahse konu hükümler etrafında fakihlerin farklı yaklaşımları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Eyyûb, hadd, yemin, yeminde hânis olma, hastalık, sabır, hile.

Judgmental Reflections of Prophet Ayyub's Narration

Abstract: It is evident that since the Qur'an is the last divine book which transcends the time and space until the end of the world, every verse of it will always have messages and judgments for all times and spaces. For this reason, besides the very clear and solid verses of the Qur'an, there are many verses that when an expert saw them they became a basis for many legal issues like a buds which can be a rose in the hand of experts. It is necessary to consider the verses and hadiths related with the narratives of Prophets or the Sharia of the past ummah in this context. In this study which will be subject to the review Prophet Ayyub's narrative's juridical / legal aspects, it is aimed to show that how the Qur'an is an inexhaustible treasure, and how events which can be perceived as just historical cases can be the source of many jurisdictions. In this article, it will be mentioned to the Qur'anic narratives and Sharia of the past ummah briefly, and to Ayyub's life, then judgements which were extracted from the Qur'anic verses and hadiths related with Prophet Ayyub's life will be presented. It will be tried to reveal the different approaches of the Islamic jurists about these judgements..

Keywords: Prophet Ayyub, hadd (limit or restrictions), oath, not holding oath, disease, patience, cheating.

GİRİŞ

Kur'ân, kıyamet gününe kadar bâkî ve Allah'ın koruma garantisindedir. Onun manaları ihata edilip bitirilemez. Bir mana açığa çıkarken arkasından bir mana daha zuhur eder. Bazen de onun güneş gibi apaçık nuru içinde bir hafâ ve sır zuhur eder¹. Bazen geçmişten bahsederken geleceği gösterdiği gibi bazen bir olay

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı, erturhansabr@gmail.com

1 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, Mukaddime, 16.

karşısında Kur'an ayetlerinden o zamana kadar hissetmediğiniz bir mana anlarsınız ve o anda o ayet o hadise için nazil olmuş sanırsınız ki bu Kur'an'ın şaşılabilecek taraflarındandır².

Kur'an'da her şeye dair ilim mevcut olmakla birlikte herkesin bu esrara vakıf olması mümkün değildir. Nitekim bu sırra eren İbn Abbâs (68/687-88), “Şayet devemin yuları kaybolsaydı, herhalde onu Allah'ın kitabında bulurdum.”³ derken Kur'an'ın bitmez, tükenmez ilim, hikmet ve sır dolu mu'cizevi yönüne dikkat çekmiştir.

Hâsılı şairin ifadesiyle

“Bikr-i fikri kâinatın çâk çâk oldu fakat

Perde-i ismette kaldı ma'nî-i Kur'an henüz.”⁴

Yani kainatta çok şey anlaşıldı, bu mânada kainatın bekâreti kalmadı, onun bâkir fikirleri parça parça oldu ancak Kur'an'ın mânâları hâlâ koruma perdesi içinde kaldı.

I-KISSALARIN KAYNAK DEĞERİ

Önceki ümmetlerin kıssaları Kur'an'ın önemli bir bölümünü teşkil eder⁵. Ne-tice itibariyle bütün Kur'an kıssaları ibret almak, ders çıkarmak içindir⁶. Bununla birlikte Kur'an/hadis kıssaları tarihî, ahlakî, kelâmî, tasavvufî, sosyolojik, psikolojik, pedagojik, edebî ve bilimsel birçok açıdan inceleme konusu yapılabilir ve yapılmıştır⁷. Nitekim Eyyüb kıssası kelâmî açıdan da tahlil edilmiş ve bazı hükümler çıkarılmıştır⁸. Bahse konu bu Kur'an kıssaları, gerek norm (yani dogmatik hukuk) açısından, gerek toplumsal olay (yani, Hukuk Tarihi ve Hukuk Sosyolojisi) açı-

2 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, Mukaddime, 14.

3 (كُوْصَاعٌ لِّي عَقَالٌ بَعِيْرٌ لَوْ جَدْتُهُ فِي كِتَابِ اللّٰهِ تَعَالٰی) Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, II, 260; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4662.

4 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 49.

5 Bkz. Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'an*, s. 316-322.

6 (والمقصود من جميع هذه القصص الاعتبار) Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXVI, 185.

7 Geniş bilgi için bkz. Acar, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları*; a. mlf, “Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları”, s. 97-151; Görgün, “Kur'an Kıssaları'nın Neliği (Mahiyeti) Üzerine, Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri”, s. 19-40; Güler, “Kıssa ve Hukuk, Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri”, s. 113-144

8 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i sünne*, III, 341, IV, 277; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXII, 180 vd. Hz. Eyyüb kıssasının farklı açılardan ele alındığı çalışmalar için bkz. Altuntaş, “Kur'an'da Tanıtılan Model Şahsiyet, Hz. Eyyüb”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 11/5 Winter 2016, p. 17-44; Yıldız, “Hz. Eyyüb'ün (a.s.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız”, s. 128-142; Biyikoğlu, “Kıssa Üslubü Bağlamında Kur'an'da Eyyüb Peygamber”, ss. 211-243.

sından ve gerekse değer kimliği (yani Hukuk Felsefesi) açısından tam ve eksiksiz olarak değerlendirilince, İslâm Hukuku bakımından, zengin ve meşru bir kaynak olmaktadır⁹.

Kıssalar büyük ölçüde bizden önceki ümmetlerde geçen olaylardan ve onların dinî-amelî hayatlarını tanzim eden ahkâmı da oluşturduğundan, önceki peygamberlere gönderilen hükümlerin bizi de bağlayıp bağlamayacağı bir başka ifadeyle *Şer'u men kablenâ*'nın kaynak değeri usulcülerin önemli tartışma konularından birini teşkil etmektedir. O nedenle şimdi *Şer'u nen kablenâ* (eş-şerâiü's-sâlife)'nın bizler yani Muhammed (a.s.) ümmeti bakımından delil olma konusundaki yaklaşımlara bir göz atalım:

a) Müslümanlar bakımından nesh edildiğine dair delil bulunan hükümler: Bu hükümlerin Müslümanlar bakımından delil sayılmayacağı konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Meselâ En'âm, 5/146'da zikredilen yasaklar Müslümanlar bakımından geçerli değildir.

b) Müslümanlar bakımından geçerli olduğuna dair delil bulunan hükümler: Bunlar kesinlikle Müslümanları da bağlamaktadır. Namaz (Lokman, 31/17); İbrâhim,14/37; Tahâ, 20/14), oruç (Bakara, 2/184) ve kurbanla ilgili hükümler böyledir. Kurban hakkında Hz. Peygamber, kurban kesmemizi, çünkü bu ibadetin babamız Hz. İbrahim'in sünneti olduğunu ifade etmektedir¹⁰.

c) Kur'an ve hadiste zikredilen ve nesh edildiğine dair bir kayıt da olmayan hükümler: Bu hükümleri ihtiva eden önceki peygamberlerin şeriatleri Hanefî fukahâsı, Mâlikilerin çoğunluğu ve bazı Şafîî usulcülere göre bizim için de şeriattir, hukuk kaynağıdır. Ahmed b. Hanbel'in tercih edilen görüşü de böyledir. Bu görüşte olan usulcüler gerekçe olarak şu ayetleri ileri sürmüşlerdir:

*"İşte o peygamberler Allah'ın hidayet verdiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy."*¹¹, *"Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için hukuk kuralı/şeriat yaptı."*¹²

Konunun Sünnetten dayanakları da bulunmaktadır. Bu delillerden biri şöyledir: Hz. Enes'in halası Rübeyy, bir cariye'nin dişini kırmış, mağdur da onun aleyhine davacı olmuştur. Mağdurun davasında ısrarı üzerine Hz. Peygamber de Rübeyy'in kısas edilmesine hükmetmiş ve bu hükmünde "كتاب الله القصاص"

9 Güler, "Kıssa ve Hukuk, Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri", s. 143.

10 İbn Mâce, "Edâhi", 3.

11 En'âm, 6/90.

12 Şuara, 42/13.

*Allah'ın kitabı, kısası emretmektedir.*¹³ buyurarak Kur'an'ı referans göstermiştir. Bu yaklaşımı ile Tevrat'ta geçen kısas hükmünün bizler için de geçerli olduğuna vurgu yapmıştır¹⁴.

Zâhirîler ve Şafîî mezhebinde sahih olan görüş ile Mu'tezile ve Şîa mezheplerine göre bahse konu hükümler bizim için delil değildir. Ahmed b. Hanbel'in bir görüşü de bu yöndedir. Bu fukahâ Mâide, 5/48; Nahl, 16/123 gibi ayetlerle ve meşhur Muâz hadisi ile istidlâl etmektedirler¹⁵. Bu kapsamda yer alan hükümlerin Muhammed ümmeti hakkında da geçerli olması gerektiği yönündeki görüş tercihe şayan görülmüş, usulcülerin bu konudaki ihtilafların daha çok lafzi olduğu ifade edilmiştir. Çünkü pratikte bu hükümlerle amel edildiği görülmektedir. Meselâ kısas hükmünün bizi bağlamadığını söyleyen hiçbir fakih yoktur. Çünkü uygulama böyle gelmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber, uyumak veya unutmak suretiyle namazını kaçıran kimsenin uyandığında veya hatırladığında kaza etmesini söylemiş¹⁶ akabinde “*Beni anmak için namaz kıl.*”¹⁷ ayetini okumuş ve ayeti namazın kaza edilmesine delil getirmiştir. Oysaki bu ayette Hz. Musa'ya hitap edilmektedir.

Nihaî tahlilde usulcüler Şer'u men kablenâ konusundaki yaklaşımları şu şekilde formüle etmişlerdir:

Allah ve Peygamberi tarafından bize bildirilen ve bunların neshedildiğine dair açık hüküm bulunmayan hükümler bizim için de delildir. Bu takdirde şer'u men kablenâ veya şerâii sâlife Kitap ve Sünnet'e raci olmuş olur¹⁸. Hâsılı “*De ki, Kim ki Cebraile düşman ise bilsin ki O, Kur'an'ı Allah'ın izniyle kendinden öncekini tasdik ederek, yol gösterici ve inananlara müjdeci olarak senin kalbine indirmiştir.*”¹⁹; “*İşte bu peygamberler Allah'ın kendilerini hidayete erdirdiği kimselerdir. O halde onları*

13 Buhârî, “Tefsîru Süreti Bakara”, 23; İbn Mâce, “Diyât”, 16; Nesâî, “Kasâme”, 18.

14 Serahsî, *Usûl*, II, 100; İbn Melek, *Şerhu menâru'l-envâr*, s. 251-252.

15 İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, II, 153; Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-ahkâm*, III, 4, 378 vd; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 39 vd; Dönmez, “Şer'u Men Kablenâ”, *DİA*, 39, 15-19.

16 Ebû Dâvûd, “Salât”, 11; Nesâî, “Mevâkîf”, 53; İbn Mâce, “Salât”, 10; Dârimî, “Salât”, 26.

17 Tâhâ, 20/14.

18 *Şer'u Men Kablenâ*'nın kaynak değeri hakkında bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, II, 153; Serahsî, *Usûl*, II, 76-77, 99-105; Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-ahkâm*, III, 4, 378 vd; Abdülazîz Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, III, 397 vd; Taftazânî, *et-Telvîh*, II, 41-42; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 39 vd; Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl*, s. 239-240; Ebû Zehra, *Usûlü'l-fıkh*, s. 285-288; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1334-1335; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 263-266; Bilmen, *Istihlâhât*, I, 195; Dönmez, “Şer'u Men Kablenâ”, *DİA*, 39, 15-19; Es'ad el-Kefrâvî, “Şer'u men kablenâ”, XXX, 75-88; Erturhan, “Ashâb-ı Kefh Kıssasının Fikihî Okunuşu”, s. 330-333.

19 (قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلْجِبْرِيلِ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَيَّ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ) Bakara, 2/97.

*hidâyetlerine uy!*²⁰ gibi naslar *şer'u men kablenâ'nın* bizler için de hukuk kaynağı olduğunu bildirmektedir. Çünkü Atâ b. Rabâh (114/732)'in dediği gibi nesh, tahsis ve takyid olmadığı sürece bu Kur'ân amel etmek ve hükümlerine tâbi olmak için indirilmiştir²¹. Yine Atâ b. Rabâh, Hz. Eyyûb'un yemininde hânis olmaması için bir demetle vurmasına dair emrin (Sâd, 38/44), *şer'u men kablenâ'nın* bizler için de delil olduğunu beyan etmiştir²².

II-KISACA HZ. EYYÛB'UN HAYATI

Kaynaklarda Hz. Eyyûb'un hayat serüveni hakkında oldukça farklı rivayetler bulunmaktadır. Kur'ân²³ ve Sünnet detaya girmemiştir. Dolayısıyla sıhhati konusunda ihtiyatlı olmak gerekir. Kaynaklarda Hz. Eyyûb'un hayatı hakkında özetle şu bilgilere yer verilmektedir:

Hz. Eyyûb baba tarafından Hz. İshak'ın, anne tarafından Hz. Lût'un soyundandır. Hanımı ise Hz. Yakub'un kızı Liya veya Hz. Yûsuf'un oğlu Efraim'in kızı Rahme'dir. Eyyûb takva sahibi, yoksullara karşı merhametli, dulları ve yetimleri kollayan, misafire ikram eden, yolcunun yardımına koşan ve Allah'ın verdiği nimetlere şükreden iyi bir insandır. Hz. Yakub veya Hz. Yusuf'la çağdaştır; ya da Hz. Yunustan sonra yaşamıştır. Doksan üç yıl veya daha fazla yaşadığı kaydedilmiştir. Ona ikisi kendi ülkesinden, biri de Yemenli olmak üzere üç kişi iman etmişti. Kur'ân-ı Kerim'de Eyyûb'a vahiy gönderildiği (Nisâ 4/163), onun hidayete erdirildiği (En'âm 6/84) bildirilmekte, ayrıca hastalığıyla ilgili olarak iki yerde ayrıntıya girilmeksizin özellikle olayın taşıdığı dinî ve ahlâkî mesajı kapsayan bilgiler verilmektedir²⁴.

20 (وَلَيْكَ الْبَدِينُ هَدَى اللَّهُ فَبِهَدَاهُمْ أَخْتَدُهُ) En'âm, 5/90.

21 (وَقِيلَ لِعِطَاءٍ هَلْ يُعْمَلُ بِهَذَا الْيَوْمِ؟ فَقَالَ: مَا أَنْزَلَ الْقُرْآنَ إِلَّا لِيُعْمَلَ بِهِ وَيَتَّبَعَ) Kurtubi, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 213-214.

22 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 519-520.

23 Hz. Eyyûb'un zikri geçen ayetler şunlardır: Nisâ, 4/163 (إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا) En'âm 48/121 (إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَأَسْحَقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زُكْرًا) (وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ) 48/122 (وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ) (38) (فَأَسْتَجِبْنَا لَهُ فَكَفْنَا مَا لَبِثَ فِي السُّبْحِ) 48/123 (وَإِذْ نَادَى عَبْدُنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ سَادِّ بِي مِنْ ضُرِّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذَكَرَى لِلْعَالَمِينَ) (48): (إِنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ) (وَوَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذَكَرَى لِلْعَالَمِينَ) (48): (إِلَّا الْكَلْبَ وَخَذَّ بِيَدِكَ ضِعْفًا فَأَضْرَبَ بِهِ وَلَا تَحْنُثْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ).

24 Taberî, *Tarihü't-Taberî*, I, 322-325; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, II, 634-636; Ibn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I, 206-210; Harman, "Eyyûb", *DİA*, 1995, XII, 16.

Hız. Eyyûb, Allah'ın emrine bihakkin boyun eğen sadece O'nun rızasını gözetken, sürekli Allah'a iltica eden, O'na yönelen sabır ve tevekkül timsali güzel bir kuldur²⁵.

Hız. Eyyûb, büyük imtihanlarından biri olan hastalığına risâlet döneminde yakalanmıştır. Hastalığın niteliği konusunda Kur'ân'da ve sahih sünnette ayrıntıya girilmemiştir. Hız. Eyyûb, Allah'a karşı olan aşırı edebinden dolayı çektiği bu hastalığı ve sıkıntıları Şeytan'a izafe etmiştir²⁶. Oysaki hayrın ve şerrin de yaratıcısı Cenâb-ı Hak'dır.

Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir hadise göre Eyyûb hastalığını on sekiz yıl çekmiştir²⁷. Bu hastalığın üç veya yedi yıl sürdüğüne dair rivayetler de vardır.

Hız. Eyyûb'un hastalığının konu edildiği hadiste onun Çarşamba günü hastalığa yakalandığı ve Salı günü kurtulduğu ifade edilir²⁸.

Hız. Eyyûb'un hastalığının, insanları kendisinden nefret ettirecek kadar ağır ve tiksindirici olduğu yolundaki yahudî kaynaklı bilgileri bir peygamberin saygınlığı ve sosyal prestijiyile bağdaştırmak mümkün değildir. Kur'ân'da ve güvenilir hadis kaynaklarında bu tür bilgiler de bulunmamaktadır. Bulaşıcı olmayan bir cilt hastalığına yakalanmıştı. Yakaandığı hastalık dili, kalbi ve aklı üzerinde müessir değildi. Diğer İslâmî kaynaklarda geçen bu yöndeki malumat ise tamamen İsrâilî kaynaklardan intikal etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Peygamberlerini diğer insanların kaçacağı ve tiksineceği şekildeki hastalıklardan muhafaza etmiştir²⁹.

Hız. Eyyûb, yakalandığı hastalıktan kurtulmak için Allah'a niyazda bulunmuş, dua etmiş Allah Teâlâ da onun duasını kabul etmiştir. Bu husus Kur'ân'da şöyle zikredilmektedir:

Eyyûb Rabbine, "Bu dert bana dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin"³⁰ diye niyaz etmiş, bunun üzerine Allah da onun duasını kabul etmiş, bu cümleden olarak hastalığından kurtulması için Cenâb-ı Hak ona "Ayağını -yere-vur! İşte yıkanılacak ve içilecek soğuk bir su."³¹ buyurmak suretiyle şifa bulma yöntemi göstermiştir.

25 Bkz. Nisâ, 4/163; En'âm, 6/84; Enbiyâ, 21/83; Sâd, 38/41.

26 Sâd, 38/41.

27 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I, 207.

28 İbn Mâce, "Tib", 22.

29 Geniş bilgi için bkz. Taberî, *Tarihu't-Taberî*, I, 323-324; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 564-565; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV, 70-71; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (Muhtasar)*, III, 204-205; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXIII, 273; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, IV, 2173-2174; VI, 3040-3042; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, XII, 225 vd; Harman, "Eyyûb", *DİA*, 1995, XII, 16-17.

30 Enbiyâ, 21/83.

31 Sâd, 38/42.

Bir hadise göre Eyyüb çıplak olarak yıkandığı bir sırada üzerine altın çekirgeler dökülmüş, bunları avuç avuç alıp elbisesinin İçine koymaya başlamış, bunun üzerine rabbi ona, “Şu gördüğünden seni müstağni kılmamış mıydım?” diye nida edince Eyyüb, “Evet, senin izzetine yemin olsun ki bana çok şey verdin, fakat senin bereketinden müstağni kalamam” şeklinde cevap vermiştir³².

Hz. Eyyüb’un diğer ağır imtihanı aile efradı ve malı konusundaydı. Hz. Eyyüb çocuklarını ve servetini de kaybetmişti. Cenâb-ı Hak, Allah’ın bu takdirine itirazsız teslimiyetinden dolayı onun duası akabinde Hz. Eyyüb’a aile ve servetini bir kat fazlasıyla tekrar lütfetmiştir³³.

Hastalığı boyunca eşi Hz. Eyyüb’a son derece özenle hizmet etmiş, hiç şikâyetçi olmamıştı.

Bir defasında Hz. Eyyüb’un eşi bir iş için dışarı çıkmış hasta kocasını fazlaca bekletmiş, Eyyüb Aleyhisselâm da şifa bulunca o eşine yüz sopa vuracağına yemin etmiş³⁴ ama onun son derece güzel hizmeti muamelesinden dolayı yaptığı bu yeminden dolayı pişman olmuştu.

Cenâb-ı Hak Hz. Eyyüb’un bu müstesna sabrı ve eşinin müstesna vefası nedeniyle yemininde hânis olmaması için “Eline bir demet buğday sapı al, onunla -bir hatasından dolayı dövmeğe yemin ettiğin karına- vur da yeminini yerine getir.”³⁵ buyurarak ona bir çıkış yolu göstermiştir.

Bununla aslında İslâm’da hukukun muhatapları nezdinde hiçbir suçun veya suçlunun cezasız bırakılmayacağı, bunu yaparken masumların hiçbir şekilde, suçluların ise hak ettikleri ceza dışında bir ceza ile muhatap olmayacakları bilinci topluma verilmek istenmektedir³⁶.

Bedeni, ailesi ve çocukları (malı)na isabet eden hastalık ve belalara uzun süre şikâyet etmeksizin sabrettiğinden dolayı “Eyyüb sabrı” âlemde bir darb-ı mesel haline gelmiş³⁷, bu ruhsat da fıkıh ilminde “Eyyüb ruhsatı” olarak yerleşmiştir³⁸.

32 Buhârî, “Gusül”, 20, “Enbiyâ”, 20, “Tevhîd” 35; Nesâî, “Gusül”, 7; Ahmed b. Hanbel, II, 243, 314, 490; Şevkânî (1250/1834), *Neylû'l-evtâr*, I, 316.

33 (اسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَذَكَرَى لِلْعَالَمِينَ) Enbiyâ, 21/84; (وَوَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ) (وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِّنَّا وَذَكَرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ) Sâd, 38/43.

34 Abdurrezzâk (211/826), *el-Musannef*, VIII, 519-520.

35 Sâd 38/44.

36 Çolak, *İslam Ceza Hukuku*, s. 97.

37 Sâbûnî, *Ravâiu'l-beyân*, II, 402.

38 Çakan-Solmaz, *Kur’ân-ı Kerîme Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, s. 213-217.

Ahd-i Atîk'te yer alan, Eyyûb'un başına gelen musibetlere önceleri büyük bir sabır ve tevekkülle katlanıp rabbine hamdederken daha sonra isyan ettiğine dair ifadeler İslâm'ın nübüvvet anlayışına aykırıdır. Zira İslâm inancına göre peygamberlerde bulunan temel özelliklerden biri de ismet vasfıdır ki bu, büyük küçük bütün günahlardan, küfür, şüphe ve yalandan uzak olmaları demektir. Esasen Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Eyyûb'un sadece içinde bulunduğu durumu dua şeklinde rabbine arz ettiği belirtilmiş olup isyan ettiğine ve günahkâr olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Aksine Allah'ın onu sabreden bir kimse olarak bulduğu, onun çok iyi bir kul olduğu ve daima Allah'a yöneldiği şeklindeki açıklamalar Kur'an'ın Ahd-i Atîk'teki bilgileri doğrulamadığını göstermektedir. Ayrıca Hz. Eyyûb'un hastalığının, insanları kendisinden nefret ettirecek kadar ağır ve tiksindirici olduğu yolundaki Yahudî kaynaklı bilgileri bir peygamberin saygınlığı ve sosyal itibarı ile bağdaştırmak mümkün değildir. Kur'an'da ve güvenilir hadis kaynaklarında bu tür bilgiler de bulunmamaktadır. Diğer İslâmî kaynaklarda geçen bu yöndeki malumat ise tamamen İsrâîlî kaynaklardan intikal etmiştir³⁹.

III-KISSANIN FIKHÎ TAHLİLİ

Hz. Eyyûb kıssasının farklı birçok fikhî hükme kaynaklık ettiği görülmektedir. Şimdi Eyyûb kıssasından çıkarılan bu fikhî hükümleri yakından görmeye çalışalım:

A-Hükümün Özel veya Genel Oluşu Etrafındaki Görüşler

Bahse konu ruhsat hükmünün sadece Hz. Eyyûb'a mı has yoksa genele, dolaşısıyla Muhammed ümmetine de şamil bir hüküm olduğu noktasında farklı görüşler bulunmaktadır⁴⁰:

Bazı kaynaklarda İbn Abbâs⁴¹, Mücâhid (104/732)⁴², Atâ b. Ebî Rabah (114/732)'in⁴³ bu hükmün Hz. Eyyûb'a münhasır olduğu görüşünde olduğu; bazı

39 Geniş bilgi için bkz. Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 564-565; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV, 70-71; Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXII, 176-180; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (Muhtasar)*, III, 204-205; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXIII, 273; Kâsmî, *Mehâsinü't-te'vîl*, XIV, 5107 vd; Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, IX, 142-143; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, IV, 2173-2174; VI, 3040-3042; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, XII, 225 vd; Harman, "Eyyûb", *DİA*, XII, 16-17; Çakan-Solmaz, *Kur'ân-ı Kerime Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, s. 213-217.

40 Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 334-339; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, XII, 230-232.

41 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII/23, 307.

42 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 565; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII/23, 307.

43 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV, 71; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 213-214.

kaynaklarda Abdullah b. Abbâs (68/687)⁴⁴, Mücâhid (104/732)⁴⁵, bir diğer nakilde Atâ b. Ebî Rabah (114/732)'in⁴⁶ hükmün Hz. Eyyüb'a has olmayıp genel olduğu zikredilmektedir. Saîd b. Cübeyr'e göre bu ruhsat Hz. Eyyüb'un ümmetine hastır⁴⁷.

Zemaşşerî (538/1144)⁴⁸, Râzî (606/1210)⁴⁹, Beydâvî (691/1292)⁵⁰, Âlûsî⁵¹ ye göre bu hüküm geneldir ve devamlıdır. Elmalılı da bahse konu ayetteki ruhsatın hadler ve yeminlerde Eyyüb ruhsatı diye baki kaldığını ifade etmektedir⁵².

Hanefî, Şafî ve Hanbelî fukahası Hz. Eyyüb'a verilen ruhsatın münhasıran Hz. Eyyüb'a has bir hüküm olmayıp genel olduğu görüşündedir. Nitekim daha sonra bu görüşlere yer verilecektir. Mâlikîler esas itibarıyla şer'u men kablenâyı delil olarak kabul etmelerine rağmen İmam Mâlik'in, Hz. Eyyüb'a dair bu hükmün "biz her bir ümmet için bir şeriat ve (bunun uygulanması için) bir yol-yöntem kıldık (لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَا جَا)"⁵³ ayeti ile neshedildiği görüşünde olduğu kaydedilmiştir. Yine İmam Mâlik, dinde amellerin esasının niyet olduğu hadisini⁵⁴ delil getirerek Hz. Eyyüb'un bu yemini yaparken hangi niyetle yaptığının ve kastının ne olduğunun malum olmadığını, bu itibarla da sadece Hz. Eyyüb'a has olan bu hükümle amel etmemiz şart değildir, demiştir⁵⁵.

İbn Kayyim, hocası İbn Teymiyye (728/1327)'den nakille⁵⁶ bu hükmün Hz. Eyyüb'a has bir hüküm olduğunu kaydeder. "Onu sabredenlerden bulduk" ayetinin bu hükmün illeti olduğunu ifade eder. Yani hükmün illeti Hz. Eyyüb'un sabrıdır. Dolayısıyla hüküm ona hastır. Cenâb-ı Hak hanımına bir tahfif ve Hz. Eyyüb'a şefkatinden dolayı böyle ona özgü bir hüküm vaz' etmiştir. Yoksa bu, Muhammed ümmetini de kapsayan genel bir hüküm değildir. Çünkü böyle bir hüküm bizim şeriatımıza aykırıdır. İbn Kayyim, Hz. Eyyüb kıssasında çok ince bir fıkıh (fikh-ı

44 Zemaşşerî (538/1144), *el-Keşşâf*, V, 273.

45 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV, 71; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 213-214.

46 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 564-565; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 213-214; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, XIV, 5108.

47 Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, XIV, 5108.

48 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, V, 273.

49 (وهذه الرخصة باقية) Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 26, 188.

50 (فَحَلَفَ أَنْ بَرَأَ ضَرَبَهَا مِائَةَ ضَرْبَةٍ، فَحَلَّلَ اللَّهُ يَمِينَهُ بِذَلِكَ وَهِيَ رُخْصَةٌ بَاقِيَةٌ فِي الْحُدُودِ) Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 314.

51 (وهي رُخْصَةٌ بَاقِيَةٌ فِي الْحُدُودِ فِي شَرِيْعَتِنَا) Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII/23, 306.

52 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4102; Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, IX, 142.

53 Mâide, 5/48.

54 Buhârî, "Bed'ül-vahy", 1, "Itk", 6, "Menâkıbü'l-Ensâr", 45, "Talak", 11; Ebû Dâvûd, "Talak", 11, Nesâî, "Tahâre", 60; İbn Mâce, "Zühd", 26.

55 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV, 71; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 213-214.

56 Bkz. İbn Teymiyye, *Beyânü'd-delim alâ ibtâlî't-tahlîl*, s. 276-278.

dakik) bulunduğunu ifade ederek şunları söyler: Esasında hanımı Hz. Eyyûb'un iyileşmesini son derece arzu ediyordu. Bunu fırsat bilen Şeytan onu yanlış yönlendirdi. Hz. Eyyûb da hanımına öfkelenerek böyle bir yemin yaptı. Bu iyi niyetinden dolayı Hz. Eyyûb'un eşinin mazur ve zayıf sınıfında yer almıştır. Böyle zayıflık ve mazeret hallerinde ise haddin şiddeti hafifletilir⁵⁷.

İbn Âşûr (1394/1973) da yeminden rücû halinde İslâm'da yemin keffâreti öngörüldüğünü, Hz. Eyyûb'a tanınan bu ruhsatın hükmünün mensûh olduğunu, bu itibarla Hz. Eyyûb'a hitap eden bu ayetle amel edilemeyeceğini söylemektedir⁵⁸.

Ruhsatın sadece Hz. Eyyûb'a has olduğu yönündeki iddialara karşı Cessâs (370/981), şöyle demektedir: Şayet bu hüküm Hz. Eyyûb dışındakilerin değil de sadece Hz. Eyyûb'un amel edeceği özel bir hüküm olmuş olsaydı, Allah Teâlâ ondan hınsı düşürür yani yemininden dönmüş saymaz ve onu başka bir şey yapmakla yükümlü tutmazdı. O takdirde Hz. Eyyûb'un demetle vurmaması halinde, "demetle vur" emrinin bir anlamı kalmazdı. Çünkü vurma emrine rağmen vurmamış olsaydı yemininin cezasını yerine getirmiş olmazdı⁵⁹.

Bize göre de ayetin hükmü geneldir. Nitekim önce de geçtiği üzere Atâ (114/732) da günümüzde bu ruhsatla amel edilir mi şeklinde kendisine yöneltilen soruyu, "Bu Kur'ân sadece kendisiyle amel edilmesi ve hükmüne tâbi olunması için indirilmiştir." şeklinde cevaplandırmıştır⁶⁰.

B-Hîle

Fıkıh terminolojisinde hîle; şekil bakımından hukuka uygun bir işlemi vasıta kılarak yasaklanmış bir sonucu elde etmek amacıyla yapılan muameledir⁶¹.

Hz. Eyyûb, bir nedenle kızdığı hanımına hastalıktan kurtulduğunda belli sayıda sopa vuracağına dair yemin etmiş (nezirde bulunmuş)tu. Hz. Allah, Hz. Eyyûb'un yaptığı bu yeminden dolayı pişmanlık duyması üzerine hânis olmaması

57 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, III, 169-171; a. mlf, *İğâsetü'l-lehfân*, II, 519-520; Çolak, *İslam Ceza Hukukunda hafifletici Sebepler*, s. 249-250.

58 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXIII, 274.

59 وَلَوْ كَانَ لِأَيُّوبَ نَحَاصَّةٌ وَكَانَ عِبَادَةٌ تَعَبَّدَ بِهَا دُونَ غَيْرِهِ كَانَ لِلَّهِ أَنْ يُسْقِطَ عَنْهُ الْحِنْتَ وَلَا يُلْزِمَهُ شَيْئًا، وَإِنْ لَمْ يَضْرِبْهَا بِالضَّغْتِ فَلَا (مَعْنَى عَلَى قَوْلِهِ لَضْرِبْهَا بِالضَّغْتِ ؛ إِذْ لَمْ يَحْضُلْ بِهِ بِرَفِيِّ الْبَيِّنِ) Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 565.

60 (وَقِيلَ لِعَطَاءٍ هَلْ يُعْمَلُ بِهَذَا الْيَوْمِ ؟ فَقَالَ : مَا أُنزِلَ الْقُرْآنُ إِلَّا لِيُعْمَلَ بِهِ وَيَتَّبَعَ) Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 213-214; Nevevî, *el-Mecmû'*, XIX, 322.

61 Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hîle*, s. 101 vd; a. mlf, "Hiyel", *DÎA*, XVIII, 170-178.

için bir çıkış yolu gösterilmiş, bu bağlamda “*Eline bir demet sap alıp onunla vur, yeminini bozmuş olma*”⁶² buyurarak hanımına sapları demet yapıp bir kere vurmasını emretmiştir⁶³.

Cessâs, bu ayette (Sâd 44) kişinin gerek kendisi gerek başkasından herhangi bir zorluğu giderme şeklinde olsun gerekse işlenmesi caiz bir şeye ulaşma konusunda olsun, (meşru) hîleye/çıkış yoluna başvurmanın cevazına delil bulunduğunu ifade etmektedir⁶⁴.

Hiyelin câiz olduğuna dair ileri sürülen deliller karşı görüşte olan fakihler tarafından değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Bu cümleden olarak Hz. Eyyüb’la ilgili olarak Kur’ân’da anlatılan hiyel örneği farklı şekillerde yorumlanmış olup⁶⁵ bu konudaki görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

a) Sâd, 38/44. ayetin hükmü, “*Her biriniz için bir yol ve yöntem kıldık*” (Mâide 5/48) ayetiyle neshedilmiştir.

b) Ayette bahse konu olan hüküm Hz. Eyyüb’a hastır. Başkaları için delil teşkil etmez. Çünkü Hz. Eyyüb’un şeriatında keffâret yoktu, bu sebeple Allah ona böyle bir yol göstermiştir. İslâm dininde keffâret olduğu için buna ihtiyaç yoktur.

c) Hz. Eyyüb karısına vuracağına dair yemin etmemiş, vurmayı adamıştır.

d) Bu ayet, hadd cezalarına dayanamayacak durumda olan hastalar için böyle bir ruhsatın bulunduğunu göstermektedir.

e) Ayetin ifade ettiği husus İslâm dininin esaslarına uymayan, dolayısıyla Müslümanlar için delil teşkil etmeyen daha öncekilerin şeriatıyla ilgilidir⁶⁶.

Bu ayet Kur’ân-ı Kerim’de zikredildiğine göre Müslümanları alâkadar eden bir yönü bulunmalıdır. Hz. Peygamber’in, bir câriye ile zina eden kişinin ileri derecede hasta olması sebebiyle ona bu türde bir ceza uygulaması örneğinde olduğu gibi⁶⁷ iyileşmesi umulmayan veya dayanamayacak durumda olan kişilere sembolik bir ceza tatbik edilmesinin ceza felsefesi açısından önemi büyüktür. Çünkü sembo-

62 Sâd, 38/44.

63 Serahsî, *el-Mebsût*, 30, 209; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-muvakkîn*, III, 153, Bütî, *Davâbitü’l-maslaha*, s. 265,

64 *وَفِيهَا دَلِيلٌ عَلَى جَوَازِ الْحِيلَةِ فِي التَّوَصُّلِ إِلَى مَا يَجُوزُ فِعْلُهُ وَدَفْعِ الْمَكْرُوهِ بِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَعَنْ غَيْرِهِ؛ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَمَرَهُ بِضَرْبِهَا) Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’ân*, III, 564; Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 271.

65 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü’l-lehfân*, II, 519-520.

66 Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 334-339; a. mlf, “Hiyel”, *DİA*, XVIII, 173.

67 Ahmed b. Hanbel, V, 222; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 34; İbn Mâce, “Hudûd”, 18.

lik de olsa hiçbir suçun cezasız kalmayacağı fikrinin toplumda yerleşmiş olması ehemmiyet arz etmektedir. Ayrıca Hz. Eyyûb'la ilgili olayda ortaya konulan şey, bazı âlimlerin ifade ettiği gibi Allah'ın rahmet ve merhametine örnek olarak zikredilen ve Eyyûb'a has bir hüküm de olabilir.”⁶⁸.

Haramı helal kılmak, farzdan kaçınmak ve iyiliği terk etmek amacıyla kanuna karşı hilenin caiz olmadığı, son derece günah olduğu hatta son tahlilde kişiyi küfre dahi sürükleyebileceği ortadadır⁶⁹. Burada kanuna karşı ve İslâm hukukunun ruhuna aykırı olan hîle değil⁷⁰, İslâm hukukunun kaideleri ve gayelerine aykırı olmayan ve hîle olarak telakki edilmesi isabetli olmayan, kanun içerisinde bir çare, bir çıkış yolu söz konusudur⁷¹. Hâsılı, Şâtîbî'nin ifadesiyle şer'î bir esası yıkmayan ve şeriâtın muteber kabul ettiği bir maslahata aykırılık teşkil etmeyen hîleler yasaklanmamıştır ve bâtil değildir⁷². Hz. Eyyûb'un kıssasında geçen hîle bu kabildendir⁷³.

Saffet Köse meseleye ceza felsefesi açısından yaklaşarak gerek Hz. Eyyûb'a tanınan ruhsatta gerekse Hz. Peygamber'in hasta zâniye uyguladığı sembolik cezada (kanuna karşı) hilenin söz konusu olmadığına vurgu yapar. Konunun ceza felsefesiyle ilgili olduğunu söyleyen müellif, cezada aslolanın caydırıcılık olduğunu, sembolik de olsa bu uygulama ile hasta bile olsa bir kimsenin yaptığı fiilin cezasız kalmayacağı ilkesinin zihinlere yerleştirilmeye çalışıldığına dikkat çeker⁷⁴.

C- Ceza Hukuku

Hz. Eyyûb kıssasının en fazla ceza hukukunda uygulama alanı bulduğu görülmektedir.

Cumhur-ı fukahâ demetle vurma konusunda tanınan ruhsatın sadece Hz. Eyyûb'a has olmayıp zaruret ve hastalık gibi durumlarda Muhammed ümmeti için de geçerli olan sürekli ve kalıcı bir hüküm olduğunu ifade etmişlerdir. Eyyûb aleyhisselâm hastalığı esnasında iyileştiğinde eşine yüz sopa vuracağına dair ye-

68 Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 334-339; a. mlf, “Hiyel”, *DİA*, XVIII, 173. Hile konusunda bkz. Sâyiş, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, IV, 438-442; Bûtî, *Davâbitü'l-maslaha*, s. 255-282; Sâbûnî, *Ravâiu'l-beyân*, II, 408-409.

69 Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V, 81.

70 Bkz. Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 297-331.

71 Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 271-296, 333 vd.

72 (إن الحيلة لا تهدم أصلاً شرعياً ولا تناقض مصلحة شهد الشرع بإعتبارها فغير داخله في النهي ولا هي باطله) Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II, 387.

73 Abdurrahmân el-Kiylânî, “Hile”, IV, 566.

74 Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 425; a. mlf, “Hiyel”, *DİA*, XVIII, 173.

min etmişti. Allah Teâlâ, eşinin Hz. Eyyüb'a güzel hizmeti ve Hz. Eyyüb'un da eşinden razı olması sebebiyle yemininde belirlediği cezanın çok daha hafifini uygulamasını talep ederek onun yeminini yerine getirmesini sağlamıştır. Bu, sürekli ve kalıcı bir ruhsattır⁷⁵.

Bu fakihlere göre şer'u men kablênâ bizler için bağlayıcı bir delildir. Bunun bağlayıcı olduğu ayrıca Hz. Peygamber'in uygulamalarında da görülmektedir. Hz. Peygamber'in bahse konu uygulaması şöyledir:

Ensardan oldukça ağır bir hastalığa yakalanan bir zat, yanına gelen bir başkasının cariyesiyle zina eder. Sonra kendisini ziyarete gelen yakınlarına olayı anlatarak bu fiili karşılığında Hz. Peygamber'den fetva sormalarını talep eder. Onların durumu Hz. Peygamber'e haber vermeleri üzerine Hz. Peygamber, yüz sopa uygulanması talimatını verir. Sahabenin, failin bu cezaya dayanamayacak derecede hasta ve bitab olduğunu, cezanın infazı halinde ölebileceğini beyan etmeleri üzerine Hz. Peygamber, yüz saptan oluşan bir demetle bir defa vurmaları talimatını verir ve ceza bu şekilde uygulanır⁷⁶.

Hz. Peygamber'in bu uygulaması Hz. Eyyüb'un ruhsatıyla amel ettiğini ve ona muvafakat ettiğini göstermektedir⁷⁷.

İbn Kayyim de ilgili ayetin lafzıyla Hz. Peygamber'in zina eden hasta erkeğe dair hadis lafzıyla muvafakat ettiği dolayısıyla zina suçu dışındaki fiillere şamil olamayacağı düşüncesindedir⁷⁸.

75 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 565-566; (كان حلف في مرضه ليضربن امرأته مائة إذا برئ، فحلل الله يمينه بأهون شيء) Zemahşeri, *el-Keşşâf*, V, 273; Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 26, 188; Beydâvi, *Envârü't-Tenzil*, II, 314; Âlüsi, *Rûhu'l-meânî*, XIII/23, 307; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4102; (هي رُخْصَةٌ بَاقِيَةٌ فِي الْحُدُودِ لِلضَّرُورَةِ كَمَرَضٍ وَنَحْوِهِ) Zuhayli, *et-Tefsîru'l-münîr*, XII, 226.

76 حدثنا أحمد بن سعيد الهمداني حدثنا ابن وهب أخبرني يونس عن ابن شهاب قال أخبرني أبو أمامة بن سهل بن حنيف أنه أخبره بعض أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم من الأنصار أنه اشتكى رجل منهم حتى أضني فعاد جلدة على عظم فدخلت عليه جارية لبعضهم فهش لها فوقع عليها فلما دخل عليه رجال قومه يعودونه أخبرهم بذلك وقال استفتوا لي رسول الله صلى الله عليه وسلم فإني قد وقعت على جارية فدخلت علي فذكروا ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم وقالوا ما رأينا بأحد من الناس من الضر مثل الذي هو به لو حملناه إليك لتفستخت عظامه ما هو إلا جلد على عظم فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يأخذوا (له مائة شمراخ فيضربوه بها ضربة واحدة) Ebû Dâvûd, "Hudûd", 33; İbn Mâce, "Hudûd", 18; Ahmed b. Hanbel, V, 222; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 520-521; San'ânî, *Sübüliü's-selâm*, IV, 12-13.

77 Şâfiî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, s. 460-461; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 566; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, V, 273; Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 26, 188; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 137-138; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 213-214; Udeh (Avde), Abdulkadir, *et-Teşriu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 453; Sâbüni, *Ravâiu'l-beyân*, II, 407-408; *et-Tefsîru'l-münîr*, XII, 226; Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 283-284. Ayrıca bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, V, 245.

78 (فَطَهَّرَ مُوَافَقَةً نَصَّ الْقُرْآنُ فِي قِصَّةِ أَيُّوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، لِنَصِّ السُّنَّةِ، فِي شَأْنِ الضَّعِيفِ الَّذِي رَنَى. فَلَا يُعَدَّى بِهِمَا عَنْ مَحَلِّهِمَا) İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân*, II, 520; Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vil*, XIV, 5109.

Belirtmek gerekir ki ruhsatın genel olduğunu kabul eden fakihler de bu ruhsatın her mazeretli kişi için geçerli olmadığını altını çizmişler, bu uygulamanın hadd cezasına hiçbir şekilde dayanma gücü olmayan ve iyileşme umudu olmayan hasta ve konumdaki şahıslarla sınırlı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bunun sınırlarını şu şekilde arz edebiliriz:

Hasta iyileşme umudu olan ve olmayan şeklinde iki kısımdır. İyileşme umudu olan hastalara haddin derhal uygulanıp uygulanmayacağı konusunda fakihler farklı yaklaşım içerisindedir. İshâk (238/852), Ebû Sevr (240/854) ve bazı Hanbelî hukukçular, hastalığı geçici olan kimselere haddin derhal uygulanacağı düşüncededir. Haddin ertelenmeyeceği düşüncesinde olan fakihler, Hz. Ömer'in Kudâme b. Maz'ûn'a hasta iken haddi uygulamasını görüşlerine dayanak yaparlar. Hz. Ömer'in bu uygulamasının sahabe arasında yayıldığını ve icmâ oluştuğunu iddia ederler. Bu fakihlerin gerekçeleri arasında haddin uygulanmasının vacip olduğu, Allah'ın vacip kıldığı bir hükmün ertelenmeyeceği düşüncesi de yatmaktadır⁷⁹.

İyileşme ümidi olan hastalara gelince Hanefî, Şafîî ve bir kısım Hanbelî fukahâsı bu hastalara uygulanacak haddin erteleneceği görüşündedir. Bu cümleden olarak hastalık, hamilelik, loğusalık vb. durumlarında hatta aşırı soğuk ve aşırı sıcak zamanlarda ceza uygulanmaz ve uygun bir zamana ertelenir. Bu fakihler görüşlerini Hz. Ali'nin lohusaya had uygulanmayacağına dair rivayetine⁸⁰ dayandırır. Yine bu fakihler Hz. Ömer'in hastaya hadd uygulamasını "hastalığı hafif olan kimse" şeklinde te'vîl etmişlerdir⁸¹.

Cezaya dayanamayacak derecede hasta olup iyileşme umudu bulunmayan faillere haddin infazı konusuna gelince cumhûr bu faillere sembolik olarak saplardan oluşan bir demetle bir defa vurulacağı ve cezanın ertelenmeyeceği görüşündedir. Böyle bir uygulama hadlerin bütünüyle terk edilmesinden daha uygun bir yaklaşımdır. Bu fakihlerin gerekçesini Hz. Eyyûb'a verilen ruhsatın konu edildiği Sâd, 38/44. ayeti ile yine yukarıda detayı verilen hadis⁸² oluşturmaktadır. Özürlü/mazeret durumunda demetle bir defa vurulması meselâ bir zina cezasında yüz

79 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 137-138; Udeh (Avde), Abdulkadir, *et-Teşriû'l-cinâî'l-İslâmî*, II, 450-453.

80 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VII, 394. Ayrıca bkz. Müslim, *Hudûd*, 34; Tirmizî, "Hudûd", 13; Ahmed b. Hanbel, I, 136, 154, 156.

81 Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 97; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 137-138; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, V, 231, 245; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, IV, 13-14; Udeh, *et-Teşriû'l-cinâî'l-İslâmî*, II, 450-453; Bilmen, *İstılâhât*, III, 195, 224.

82 Ebû Dâvûd, "Hudûd", 33; İbn Mâce, "Hudûd", 18; Ahmed b. Hanbel, V, 222; San'ânî, *Sübü'lü's-selâm*, IV, 12-13.

kırbaç yerine geçmektedir⁸³. İmam Mâlik ise, demetle vurmanın tek celde yerine geçeceği, bunun da ayetin açık hükmüne aykırı olduğu gerekçesiyle bu uygulamaya cevaz vermemektedir⁸⁴.

Zâhirîler, Şer'u men kablenâ'yı delil kabul etmezler. Bu nedenle de Sâd, 38/44. ayetindeki ruhsatla amel etmezler. Şu kadar var ki İbn Hazm (456/1064), şayet hasta çok ağır ve hadd infazına dayanamayacak ise, cezanın sayısı dikkate alınarak meselâ yüz sap veya seksen sap demet haline getirilip bir defa vurulabileceğine hükmetmiştir. Yine cezanın içki cezası olması halinde elbisenin uçlarıyla vurulmak suretiyle cezanın infaz edilebileceğine hükmetmiştir. İbn Hazm, bu görüşüne dayanak olarak Allah'ın kimseye gücünün üzerinde bir yük yüklemeyeceğinin bildirildiği Bakara, 2/286. ayetini gösterir⁸⁵.

İnfaz esnasında demetteki sapların tamamının faile değmesinin cumhura göre şart olduğunu belirtmemiz gerekir. Aksi halde yemin eden kimse yeminini yerine getirmiş sayılmaz⁸⁶.

İbn Arabî (543/1148)⁸⁷, İbn Teymiyye (728/1327)⁸⁸ ve İbn Kayyim (751/1350)⁸⁹ gibi fakihler Hz. Eyyüb'un şeriatında keffâret olmadığını, şayet keffâret olmuş olsaydı darba muhtaç olmayıp işi keffâretle telafi ederdi, demişlerdir. İbn Kayyim, Hz. Eyyüb'un şeriatında yemini yerine getirmenin hadler mesabesinde olduğunu, dolayısıyla ifasının zorunlu olduğunu, failin ancak mazur olması durumunda cezanın hafifletileceğini, Hz. Eyyüb'un da bu şekilde uygulama yaptığını ifade eder⁹⁰. İbn Âşûr (1394/1973), Hz. Eyyüb'a tanınan ruhsatın yemin meselesine müteallik olduğunu, yeminlerle hadd, kısas ve tazîr cezalarının bu ruhsata kıyasının isabetli olmayacağını söyler. Müellif bu konuda yeminlerle bedenî cezalar arasında cins, asıl ve fer' konularındaki farklılığa dikkat çeker. Hadler ve keffâretler arasındaki gaye farkına da dikkat çeken yazar hadlerde müsamahakâr ve gevşek davranmanın mefsedete ve sonuçta saçmalıklara yola açacağını dile getirir.

83 Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 97; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 137-138; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 231, 245; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 13-14; Udeh, *et-Teşriü'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 450-453; Bilmen, *İstlâhât*, III, 195.

84 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 137-138; Udeh, *et-Teşriü'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 453.

85 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XII, 86-92.

86 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 565; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, XV, 451-452; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, V, 273; Nevevî, *el-Mecmû'*, XIX, 324; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 245; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII/23, 307.

87 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV, 72

88 İbn Teymiyye, *Beyânü'd-delîl alâ ibtâlî't-tahlîl*, s. 277-278.

89 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân*, II, 520.

90 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân*, II, 520.

İbn Âşûr, Hz. Peygamber'in iyileşme umudu olmayan hastaya yönelik uygulaması⁹¹ konusunda ise şu görüşlere yer verir:

Bahse konu kısaca tek olduğu halde farklı senet ve ibarelerle gelmiştir ve bu konuda hüccet değildir. Ayrıca bahse konu olayda şu ihtimaller de mevcuttur:

a) Bu fail, kendisine hadd uygulanması mümkün olmayan ölümcül bir hastaydı.

b) Hastalık bu kişinin aklı dengesini bozacak bir hal arz ettiğinden kişi aklı dengesini kaybetmiş ve cinnet halinde bu fiili işlemiştir. Bu da durumu şüpheli hale sokmuştur. Şüphe ise haddin infazına engeldir.

c) Bu hadis, haber-i vâhid derecesindedir. Hadlerin uygulanmasını emreden manevî tevâtür derecesindeki hadislerin hükmü böyle bir haber-i vâhidle iptal edilemez.

d) Bu durumun özel bir durum arz ettiği, dolayısıyla zaruret hallerinde bu uygulamanın yapılabileceği şeklindeki yaklaşım da doğru değildir. Çünkü gerek hamile gerekse diğer hastalara hadd infazının iyileşinceye kadar tehir edildiğine dair seleften çok fazla görüş vardır. Hz. Peygamber hiçbir hamileye demetle vurulmasını emretmemiştir....⁹².

D-Yemin

Yemin; bir kimsenin Allah'ın adını veya bir sıfatını zikretmek suretiyle bir konu üzerindeki kararlılığını pekiştirmeyi, söz ve beyanını kuvvetlendirmeyi ifade eder⁹³.

Bilindiği üzere Hz. Eyyûb hasta iken hanımını bir miktar sopa vurarak döveceğine yemin etmiş, sonra eşinin kendisine gösterdiği eşsiz vefasından dolayı pişmanlık duymuş, Allah da, "kaç adet sopa vuracaksan o sayıda çöp al, onu bir demet haline getir ve o demetle bir kez vur. Bu şekilde hem yeminin yerine gelmiş, hem de hanımın eziyet görmüş olmaz" buyurarak Hz. Eyyûb'un problemine çözüm getirmiştir⁹⁴.

91 Ebû Dâvûd, "Hudûd", 33; İbn Mâce, "Hudûd", 18; Ahmed b. Hanbel, V, 222.

92 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXIII, 275. Krş. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, III, 169-171; a. mlf, *İğâsetü'l-lehfân*, II, 519-520.

93 Boynukalın, "Yemin", *DİA*, 43, 417-420.

94 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXIII, 273; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V, 80.

Hz. Eyyüb'a çözüm yolu gösteren “*Ve eline bir demet alıp onunla vur, böylece yemininde hânis olma* (وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْتًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنَتْ)” ayeti, yeminle ilgili farklı meselelerde birçok fakihin atıfta bulunduğu esaslı delillerdendir⁹⁵.

Konuya ilişkin görüşlerini fukahâ genellikle kendi dönemlerinde kurumsal bir yapı arz eden köleler üzerinden vermişlerdir. Bu cümleden olarak meselâ kölesine şu kadar sayıda kırbaç vuracağına dair yemin eden kişi, o kadar sayıdaki sapları bir demet haline getirip bir defa vurması halinde yeminin yerine getirmiş sayılır. Şu kadar var ki önce de belirtildiği gibi bu demetteki sapların tamamının kölenin vücuduna isabet etmesi gerekir. Hanefî imamları Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Züfer⁹⁶ ile İmam Şâfiî bu görüştedir⁹⁷.

İmam Mâlik ve Leys yemin eden kimsenin yeminini yerine getirmiş olmaya-çağına hükmetmişlerdir⁹⁸. Oysaki bu ictihad, aslın hilafıdır. Çünkü ayetin açık hükmü demetle vur ve yemininde hânis olma şeklindedir⁹⁹.

İbn Arabî (543/1148), (وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْتًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنَتْ) ayetinin iki duruma muhtemel olduğunu söyler:

a) Onların şeriatlerinde keffâret yoktu, yeminini yerine getirme (birr) veya yemini bozma (hıns) söz konusuydu.

b) Eyyüb'dan sâdir olan yemin olmayıp nezirdi. Nezir muayyen olunca Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'e göre keffâret gerekmez. İmam Şâfiî ise her nezrde keffâret olduğuna hükmetmiştir¹⁰⁰.

İbn Âşûr, yeminden rücu halinde İslâm'da yemin keffareti öngörülmediği, bu bağlamda Hz. Peygamber'in, “Ben, bir hususta Allah adına yemin eder de sonra ondan daha hayırlısını görürsem, yeminimin keffâretini verip daha hayırlı ola-

95 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (Muhtasar)*, III, 206; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4102. Miras, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, IX, 142.

96 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 565; Kiyâ el-Herrâsi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, 361; Bâberti, *el-İnâye*, V, 193; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 194; Sâbüni, *Ravâiu'l-beyân*, II, 407.

97 Şâfiî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, s. 460-461; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, XV, 451-452; Kiyâ el-Herrâsi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, 361; Nevevî, *el-Mecmû'*, XIX, 320 vd.

98 Kiyâ el-Herrâsi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, 361; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV, 71; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 213-214.

99 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 565; Sâbüni, *Ravâiu'l-beyân*, II, 407-408.

100 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV, 72. Aynı yaklaşım için bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, III, 170.

nı yaparım.”¹⁰¹ meâlindeki hadisi delil getirerek Hz. Eyyûb’a tanınan bu ruhsatın bizim dinimizde mensûh olduğunu, dolayısıyla Hz. Eyyûb’a hitap eden bu ayetle amel edilemeyeceğini söylemektedir¹⁰².

Bununla birlikte Mâlikî fakih ve müfessir Kurtubî, Hz. Eyyûb’un şeriatında keffâret bulunmadığı iddialarının doğru olmadığını ifade eder. Bu bağlamda şu hadise yer verir:

Hz. Peygamber (A.S.) şöyle buyurmuştur:

Allah’ın peygamberi Hz. Eyûb’un maruz kaldığı bela on beş sene sürmüştür. En samimi dostlarından iki kişi dışında yakın ve uzak bütün dostları onu terk etmişti. Bu iki kişi her gün ona gelip gidiyorlardı. Bir gün bu iki kişiden biri diğerine şöyle dedi: Biliyoruz ki vallahi Eyyûb öyle bir günah işledi ki alemlerde hiçbir kimse bu denli (büyük) bir günah işlememiştir. Arkadaşı ona (bu derece büyük günah) nedir ki diye sorunca o da; on sekiz yıldan beri Allah Teâlâ merhamet edip başına gelen belayı ondan kaldırmadı, dedi. Hzz. Eyyûb’un yanına geldiklerinde adam sabredemedi ve konuyu Hz. Eyyûb’a anlattı. (Bunun) üzerine Hz. Eyyûb, “Ne dediğini bilmiyorum. Şu kadar var ki Allah biliyor ya, ben Allah’ın adını zikrederek (Allah adına yemin ederek) iddialaşan iki kişiye uğruyordum. Evime döndüğümde Allah’ın adının hak olan bir husus dışında zikredilmesini (yani batıl bir davada Allah adına yemin edilmesini) hoş görmediğimden dolayı onlar adına keffâret ödüyordum.”¹⁰³

Bu rivayet Hz. Eyyûb’un şeriatında keffâret olduğunun açık delilidir. Buna göre bir kimse, başkası adına onun izni olmaksızın keffâret ödemiş olsa, vacip yerine gelmiş olur ve o kişi üzerinden keffâret düşmüş olur¹⁰⁴.

101 Buhârî, “Eymân”, 1, “Keffârât”, 10; Müslim, “Eymân” 19; Ebû Dâvûd, “Eymân”, 12, 14; Nesâî, “Eymân”, 15.

102 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XXIII, 274.

103 أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ أَيُّوبَ نَبِيَّ اللَّهِ كَبِتَ بِهِ بَلَاؤُهُ خَمْسَ عَشْرَةَ سَنَةً فَرَفَضَهُ الْقَرِيبُ وَالْبَعِيدُ إِلَّا رَجُلَيْنِ مِنْ إِخْوَانِهِ كَانَا مِنْ أَحْصَى إِخْوَانِهِ، فَذَكَرَا يَغْدُونَ إِلَيْهِ وَيُوحَا، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ ذَاتَ يَوْمٍ: تَعْلَمُ وَاللَّهِ لَقَدْ أَذْنَبَ أَيُّوبُ ذَنْبًا مَا أَذْنَبَهُ أَحَدٌ مِنَ الْعَالَمِينَ فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ: وَمَا ذَاكَ؟ قَالَ: مُنْذُ ثَمَائِي عَشْرَةَ سَنَةٍ لَمْ يَزَحْمَهُ اللَّهُ فَكَسَفَ عَنْهُ مَا بِهِ فَلَمَّا رَاحَ إِلَى أَيُّوبَ لَمْ يَصْبِرِ الرَّجُلُ حَتَّى ذَكَرَ لَهُ ذَلِكَ، فَقَالَ لَهُ أَيُّوبُ: لَا أَذْرِي مَا تَقُولُ غَيْرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ أَنِّي كُنْتُ أَمْرًا بِالرَّجُلَيْنِ يَتَنَازَعَانِ يَذْكُرَانِ اللَّهَ فَأَرْجِعْ، فَأَكْفَرُ عَنْهُمَا كَرَاهِيَةً أَنْ يَذْكُرَ اللَّهُ إِلَّا فِي حَقِّ، (إِلَى بَيْتِي، فَأَكْفَرُ عَنْهُمَا كَرَاهِيَةً أَنْ يَذْكُرَ اللَّهُ إِلَّا فِي حَقِّ،

104 فَقَدْ أَفَادَكَ هَذَا الْحَدِيثُ أَنَّ الْكُفَّارَةَ كَانَتْ مِنْ شَرِّ أَيُّوبَ، وَأَنَّ مَنْ كَفَرَ عَنْ غَيْرِهِ بِغَيْرِ إِذْنِهِ فَقَدْ قَامَ بِالْوَجِبِ عَنْهُ وَسَقَطَتْ عَنْهُ) الْكُفَّارَةَ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmîl-Kur’ân*, XV, 214-215; Sâbûnî, *Ravâi’ul-beyân*, II, 409-410.

Ayette günah olmadığı sürece yemini yerine getirmenin, hânis olup keffâret ifasından efdal olduğuna delil vardır¹⁰⁵.

Yine ayet, yeminin mutlak olup herhangi bir kayıt bulunmaması halinde derhal yapılmasının gerekli olmadığını bu konuda kişinin uygun bir zamanda yeminini yerine getirebileceğine delil olarak da gösterilmiştir. Çünkü Hz. Eyyüb, sağlığına kavuşur kavuşmaz eşine hemen vurmamıştır¹⁰⁶.

Bu noktada kısaca yeminde istisnadan bahsetmek isabetli olacaktır.

İstisnâ; kişinin yemininde “*inşallah*” kelimesini veya “illa” istisnâ edatını kullanarak yeminde istemediği bir hususu yeminin dışında tutmasıdır. İstisnâ “*inşallah*”, Allah nasip ederse, izin verirse gibi ifadelerle olabilir. İstisnanın yemine bitişik olması halinde yeminde hânis olunması söz konusu olmaz¹⁰⁷. Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde yeminde istisnâ yapan kimsenin dilerse yeminini yerine getireceğini dilerse terk edebileceğini, yapmaması halinde bu istisnâya istisnâden yeminde hânis olmayacağı ifade etmiştir¹⁰⁸.

Sâd, 44. ayetinde yemin eden kimsenin istisnâ yapmaması konusunda delil olduğu gibi¹⁰⁹ yeminde istisnanın muttasıl olmasına da delâlet vardır. Çünkü şayet terâhî şeklinde istisnâ caiz olmuş olsaydı demetle vurmakla emredilmezdi¹¹⁰. Fakat Kurtubî, istisnânın sonra yapılmasının yeminin hükmünü kaldırmayacağını ifade etmektedir¹¹¹.

Aynı şekilde ayette bir konuda yemin edip de sonra daha hayırlı olanı görse, yemin ettiği şeyi yapması halinde keffâret ödemesi gerektiği hususunda da delildir. Çünkü şayet yemininden dolayı keffâret gerekmemiş olsaydı Hz. Eyyüb, ye-

105 Sâbûnî, *Ravâiu'l-beyân*, II, 409.

106 وَفِيهَا دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ الْيَمِينَ إِذَا كَانَتْ مُطْلَقَةً فَيَبِي عَلَى الْمُهَلَّةِ وَلَيْسَتْ عَلَى الْغَوْرِ ؛ لِأَنَّهُ مَعْلُومٌ أَنَّ أَيُّوبَ لَمْ يَضْرِبْ امْرَأَتَهُ فِي قَوْرِ (صَحِيحَتِهِ) Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 567.

107 Bâbertî, *el-İnâye*, V, 94-95; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, V, 94-95.

108 (مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَقَالَ: إِنْ شَاءَ اللَّهُ، فَقَدْ اسْتَسْنَى، فَإِنْ شَاءَ رَجَعَ، وَإِنْ شَاءَ تَرَكَ مِنْ غَيْرِ حَنْثٍ) Muvatta, “Eymân”, 10; Ebû Dâvûd, “Eymân”, 11; Tirmizî, “Eymân”, 7; Nesai, “Eymân”, 18, 39; İbn Mâce, “Keffârât” 6.

109 (وَفِي الْآيَةِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ لِلرَّجُلِ أَنْ يَحْلِفَ وَلَا يَسْتَسْنَى ؛ لِأَنَّ أَيُّوبَ حَلَفَ وَلَمْ يَسْتَسْنَى) Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 567

110 وَفِيهَا دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ الْاسْتِسْنَاءَ لَا يَصِحُّ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مُتَّصِلًا بِالْيَمِينِ ؛ لِأَنَّهُ لَوْ صَحَّ الْاسْتِسْنَاءُ مَتْرَاحِيًا عَنْهَا لَأَمَرَ بِالْاسْتِسْنَاءِ وَلَمْ يُؤْمَرْ (بِالضَّرْبِ) Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 567; Abdülaziz Buharî, *Keşfu'l-esrâr*, III, 238; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr*, III, 286; Emîr Pâdişâh, *Teysîru't-Tahrîr*, I, 298.

111 قوله تعالى : ولا تحنث دليل على أن الاستثناء في اليمين لا يرفع حكما إذا كان متراحيا . وقد مضى القول فيه في [المائدة] يقال) Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 214-215. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr*, III, 284-286.

minini terk eder ve demetle vurma durumunda kalmazdı. Bu husus, yemin ettiği husustan daha hayırlı olanı yapması halinde keffâret gerekmeyeceği görüşünde olanların¹¹² hilafına bir durum arz etmektedir¹¹³.

Kanaatimize göre Hz. Eyyüb'un şeriatında keffâret bulunmaktaydı. Bize göre Cenâb-ı Hak, Hz. Eyyüb'un yemininde hânis olup da keffâret ödeme mecburiyetinde kalmaması için Ona ruhsat vermiştir. Ayrıca yukarıda zikredilen hadiste Hz. Eyyüb'un şeriatında keffâret hükmünün bulunduğu göstermektedir. Dolayısıyla "keffâret ol- saydı, onu tercih eder ve hanımına vurma durumunda kalmazdı." şeklindeki görüşü değil, "yeminde hânis olup keffâretle yükümlü olmamak için, için Allah, uygulayacağı cezayı hafifletti." şeklindeki görüşün daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

E- Te'dîb (Aile Hukuku)

Kimi fakihler (وَأَخَذَ بِيَدِكَ ضِعْفًا فَاصْرَبْ بِهِ وَلَا تَحْنُتْ) Sâd, 44. ayetini esas alarak kocanın karısını te'dîb hakkı olduğuna hükmetmişlerdir¹¹⁴. Bu cümleden olarak Cessâs, nüşûz halinde kadının te'dîbinin (darbının) ilgili ayetle¹¹⁵ hükme bağlan- dığını¹¹⁶, Sâd, 38/44. ayetinin ise nüşûz olmasa bile kocanın eşini te'dîb amaçlı darp edebileceğine delâlet ettiğini söyler. Cessâs, bu iddiasını destekleme ma- hiyetinde Hz. Peygamber döneminde vuku bulan bir olayı delil getirir. Bahse konu olayda geçtiğine göre bir adam hanımını tokatlamış, kadının ailesi de Hz. Peygamber'den kocaya karşı kısas talep etmiş bu talep üzerine de "Erkekler, ka- dınlar üzerinde kâim/onları koruyup kollayan sorumlu yöneticilerdir. الرَّجَالُ قَوَّامُونَ) (عَلَى النِّسَاءِ)" ayeti¹¹⁷ nazil olmuştur¹¹⁸. Nitekim bu ayet (Nisâ, 34) de aynı şekilde nüşûz olmasa bile (nüşûz dışı bazı hallerde) kocanın eşi üzerinde te'dîp hakkı ol- duğunu göstermektedir¹¹⁹.

112 Buhâri, "Eymân", I, "Keffârât", 10; Müslim, "Eymân", 19; Ebû Dâvûd, "Eymân", 12, 14; Nesâi, "Eymân", 15.

113 وَفِيهَا دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا ثُمَّ فَعَلَ الْمَحْلُوفَ عَلَيْهِ أَنْ عَلَيْهِ الْكُفَّارَةُ؛ لِأَنَّهُ لَوْ لَمْ تَحِبَّ كَفَّارَةَ (لَتَرَكَ أَبُو بَ مَا حَلَفَ عَلَيْهِ، وَلَمْ يَحْتَجَّ إِلَى أَنْ يَضْرِبَهَا بِالضَّعْفِ وَهُوَ خِلَافُ قَوْلِ مَنْ قَالَ: لَا كَفَّارَةَ عَلَيْهِ إِذَا فَعَلَ مَا هُوَ خَيْرٌ أَهْكَامُ'ل-Kur'an, III, 567, Ayrıca bkz. age. III, 451.

114 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 566; Kiyâ el-Herrâsi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, 361; Âlûsi, *Rûhu'l-meâni*, XIII/23, 307-308.

115 Nisâ, 4/34.

116 Kadına darpla ilgili izâhât için bkz. Saffet Köse, *Aile Medeniyetinin Sonu*, s. 311-340; Karaman, Çağrırcı, Dönmez ve Gümüş, *Kur'an Yolu*, II, II, 58-62.

117 Nisâ, 4/34.

118 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i sünne*, I, 413; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, 266-267; Kiyâ el-Herrâsi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 448; Râzi, *et-Tefsîru'l-kebir*, X, 71; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, V, 168; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (Muhtasar)*, I, 385; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1350.

119 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 566-567; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, XII, 229.

Kurtubî, bu ayetin (Sâd, 44) kocanın karısını te'dibinin cevazını tazammun ettiğini belirterek, te'dib nitelikli darbin bir başka ifadeyle hurma vb. ağaçların saplarından oluşan bir demetle vurmanın hadlerde caiz olmadığını altını çizerek. Aynı şekilde kişinin te'dib sınırını aşarak hadd sayısına ulaşacak derecede karısını dövmesinin de caiz olmadığını ifade ederek görüşünü Hz. Peygamber'in "Onlara şiddetli olmayacak şekilde hafifçe vurun." hadisiyle¹²⁰ desteklemeye çalışır¹²¹

F- Gusül

Hz. Eyyûb'un kıssasından çıkarılan fikhî hükümlerden biri çıplak olarak yıkanmanın cevazına dairdir. Fakihler, bazı durumlarda çıplak guslün cevazına hükmetmişler, görüşlerine Hz. Eyyûb'un yıkanmasını konu alan bir hadisi esas almışlardır. Bu hadise göre Hz. Eyyûb çıplak olarak yıkandığı bir sırada üzerine altın çekirgeler dökülmüş, bunları avuç avuç alıp elbisesinin içine koymaya başlamış, bunun üzerine Allah Teâlâ ona, "Ben seni bu gördüklerine dönüp bakmayacak kadar zengin kılmadım mı?" diye seslenince Hz. Eyyûb, "Evet, senin izzetine yemin olsun ki bana çok şey verdin, fakat senin lütfe ettiğin bereketine doyamam" demiştir¹²².

İbn Battâl (449/1057), bu hadisin delâlet gerekçesi bağlamında Allah Teâlâ'nın, Hz. Eyyûb'u çekirgeleri toplaması nedeniyle ayıpladığını ama çıplak yıkanması nedeniyle ayıplamadığını ifade ederek bunun da üryân yıkanmanın cevazına delil teşkil ettiğini söylemektedir¹²³.

Bu hadisten ve Hz. Mûsâ'nın da üryân yıkandığından¹²⁴ hareketle fukahâ insanlar arasında yıkanan kimsenin avret mahallini açmasının haram olduğunu, tek başına yıkanan kimse bakımından ise caiz olacağına hükmetmişlerdir. Şu kadar

120 Müslim, "Hacc", 147; Tirmizî, "Radâ", 11; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56; İbn Mâce, "Nikâh", 3; Ahmed b. Hanbel, V, 73.

121 تَصَمَّمَتْ هَذِهِ الْأَيَّةُ جَوَازَ ضَرْبِ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ تَأْدِيبًا . وَذَلِكَ أَنَّ امْرَأَةَ أَيُّوبَ أَخْطَأَتْ فَخَلَفَتْ لِيَضْرِبَنَّهَا مِائَةً ، فَأَمَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى أَنْ يَضْرِبَهَا بِعُكُوفٍ مِنْ عَنَّاكِبِ النَّخْلِ ، وَهَذَا لَا يَجُوزُ فِي الْحُدُودِ . إِنَّمَا امْرَأَةُ اللَّهِ بِذَلِكَ لِئَلَّا يَضْرِبَ امْرَأَتَهُ فَوْقَ حَدِّ الْأَدَبِ . وَذَلِكَ أَنَّهُ لَيْسَ لِلزَّوْجِ أَنْ يَضْرِبَ امْرَأَتَهُ فَوْقَ حَدِّ الْأَدَبِ ، وَلِهَذَا قَالَ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - : وَأَضْرِبُوا هُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مَبْرُوحٍ عَلَى مَا تَقَدَّمَ فِي [النِّسَاءِ] بَيَانُهُ *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 213.

122 بَيْنَا أَيُّوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَغْتَسِلُ عُرْيَانًا فَخَرَّ عَلَيْهِ جَرَادٌ مِنْ ذَهَبٍ فَجَعَلَ أَيُّوبُ يَجْنِي فِي ثَوْبِهِ فَنَادَاهُ رَبُّهُ عَزَّ وَجَلَّ : يَا أَيُّوبُ ، أَلَمْ أَكُنْ أَغْنَيْتَكَ؟ *Buhârî*, "Gusül", 20, "Enbiyâ", 20, "Tevhîd", 35; Nesâî, "Gusül", 7; Ahmed b. Hanbel, II, 243, 314, 490; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, I, 316.

123 (قال ابن بطال وجه الدلالة من حديث أيوب ان الله تعالى عاتبه على جمع الجراد ولم يعاتبه على الاغتسال عريانا فدل على جوازه) *İbn Hacer el-Askalânî*, *Fethu'l-Bârî*, I, 387; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, I, 316.

124 *Buhârî*, "Gusül", 20; Müslim, "Hayız", 75, "Fedâil", 155; Ahmed b. Hanbel, II, 315.

var ki, kimsenin olmadığı yerde tek başına yıkanan kimsenin dahi (eşler hariç) tesettüre riayet etmesinin müstahap olduğuna hükmetmişlerdir. Nitekim Hz. Muhammed aleyhisselâm yıkanırken bir peşamal ile avret mahallini örtüyordu¹²⁵.

Diğer taraftan fakihler, Hz. Peygamber'in gerek Hz. Musâ gerekse Hz. Eyyûb'un üryân yıkanmalarını belirttikten sonra herhangi bir şekilde açıklama yapmamasının şer'u men kablenânın bizler için de geçerli olduğuna delil getirilmiştir. Çünkü şayet bu peygamberlerin üryan yıkanmaları İslâm'ın ahkâmına aykırılık teşkil etmiş olsaydı mutlaka Hz. Peygamber bu konuda bir açıklama yapardı¹²⁶.

G- Hüsün ve Kubuh Açısından İlahî Hükümler

İllet, hikmet ve ta'lil konuları kelâm ve usûl-i fıkıh ilminin ortak meseleleri arasındadır. Bir başka ifadeyle kelâm ilmi eksensiz illet, hikmet ve ta'lil tartışmaları zaman içerisinde usûl-i fıkha intikal etmiş ve bu ilmin esaslı konuları arasında yer almıştır. Usûl bilginleri de bu kavramları kendi eğilimleri çerçevesinde anlamlandırmaya çalışmışlardır¹²⁷. Bu cümleden olarak (وَادْكُرْ عَبْدًا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي) *Kulumuz Eyyûb'u da an: (O) Rabbine "Şeytân, bana bir yorgunluk ve azâb dokundurdu" diye seslenmişti.*) Sâd, 38/41. ayetinin tefsiri kapsamında İmam Mâtürîdî (333/944) şöyle der:

Allah Teâlâ, herhangi bir sebebe dayanmaksızın sevdiği kullarına sonsuz iyilik ve hayırlar bahsedebileceği gibi onları çok ağır hastalık, felaket ve belalarla da imtihan edebilir. Allah'ın fiilleri bir sebebe bağlanamaz. Şu kadar var ki bütün bunlar ibtidâen kullar için bir imtihandır¹²⁸.

Bu bağlamda Fahreddin Râzî (606/1210) de bir Yahudi'den, Hz. Mûsâ'da Hz. Eyyûb olayını anlatan müstakil bir kitap bulunduğunu, bu kitapta Hz. Eyyûb'un Allah'a çok taatta bulunan, ibadetinde devamlı Allah'ın emrini ta'zîm ve mahlûkatına şefkate son derece titizlik gösteren bir kul olduğu, daha sonra bu derece büyük ve ağır imtihana maruz kaldığının yazıldığını duyduğunu söylemektedir. Akabinde Hz. Eyyûb'un bu ağır imtihana maruz kalmasının bir hikme-

125 İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 264; İbn Teymiye, *Mecmûu fetâvâ*, XXI, 333.

126 Şevkânî, *Neylül-evtâr*, I, 316.

127 Bkz. Yunus Apaydın, "Ta'lîl", *DÎA*, 39, 511-514.

128 وان له أن يمتحن عباده بما شاء وكيف شاء من أنواع الشدائد والبلايا على أيدي من شاء، بلا أسباب كانت منهم يستوجبون بها ذلك، وله أن يجتبي إلى من شاء من أنواع الخير والنعم ابتداء بلا أسباب كانت منهم يستوجبون بها ذلك؛ فعلى ذلك بلاء أيوب - عليه السلام (- والشدائد التي أصابته جائز أن يكون بلا سبب كان منه يستوجب ذلك، ولكن ابتداء امتحان منه إياه بذلك *Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehl-i sünne*, IV, 275.

te mebni olup olmadığını şu şekilde sorgulamaktadır: Malum olduğu üzere Hz. Eyyüb önceden herhangi bir suç ve günah işlememiştir ki bunun karşılığı olarak böyle bir azapla karşılaşsın. Şayet bu ağır imtihan onun çok sevaba ulaşması için takdir edildiye Hakîm ve Rahîm olan Hz. Allah, bu denli kerih hastalıklar ve uzun elemeleri vasıta etmeksizin de ona her türlü hayır ve menfaati ulaştırmaya kâdirdir. O halde bu felaket ve hastalıkların bir anlamı kalmamış olur. Bu açık seçik ifadeler şunu gösteriyor ki, Allah Teâlâ, fiillerinin maslahat ve mefsedetle ta'lil edilmesinden, bir sebebe bağlanmasından münezze ve berîdir. Açık gerçek sudur ki, "Allah fiillerinden sorumlu değildir (kimse onu sorgulayamaz) ama mahlûkât fiillerinden sorumludur. (Enbiyâ, 21/23)"¹²⁹.

Başka yerlerde ise Fahreddin Râzî (606/1210), Allah'ın hükümlerinin maslahatla muallel olduğunu ifade etmektedir¹³⁰.

Bu konuda Enbiyâ, 21/23. ayetinin tefsiri bağlamında M. Hamdi Yazır şu görüşlere yer vermektedir:

Allah, fiilinden dolayı sorgulanamaz. Onun hiçbir şekilde yaptıklarından me'sul olma ihtimali yoktur. (Fiillerinin) hikmeti araştırılmaz ve düşünülemez değildir ama O'nun yüce zatının fiillerinden dolayı hiçbir şekilde tartışılma imkanı ve ihtimali yoktur. Aynı şekilde kendi fiiline kendisinden başka hâkim başka bir gerektirici sebep (illet-i mûcibe) bulunması ihtimali de yoktur. Çünkü O'nun üzerinde başka bir hâkim ve illet yoktur. Allah, bütün hâkimlerin hâkimi, bütün illet ve sebeplerin yaratıcısı olan, her istediğini yapma kudretine sahip mutlak yaratıcıdır (fâil-i muhtâr). O dilediği şekilde tasarrufta bulunur. Şu kadar var ki tasarrufları anlamsız ve abes olmaktan kesinlikle uzaktır. Hiçbir fiili oyuncak ve eğlence olmayıp, her fiili sırf hikmettir. Fiillerinin hangi hikmeti barındırdığının hakikati kendi ilmi dairesindedir. Bu hikmeti bildirirse bildirir, bizde onun bildir-

129 وسمعت بعض اليهود يقول : إن لموسى بن عمران عليه السلام كتابا مفردا في واقعة أيوب ، وحاصل ذلك الكتاب أن أيوب كان رجلا كثير الطاعة لله تعالى مواظبا على العبادة ، مبالغا في التعظيم لأمر الله تعالى والشفقة على خلق الله ، ثم إنه وقع في البلاء الشديد والعناء العظيم ، فهل كان ذلك لحكمة أم لا ؟ فإن كان ذلك لحكمة فمن المعلوم أنه ما أتى بجرم في الزمان السابق حتى يجعل ذلك العذاب في مقابلة ذلك الجرم ، وإن كان ذلك لكثرة الثواب فالإله الحكيم الرحيم قادر على إيصال كل خير ومنفعة إليه من غير توسط تلك الآلام الطويلة والأسقام الكريهة . وحينئذ لا يبقى في تلك الأمراض والآفات فائدة ، وهذه كلمات ظاهرة جلية وهي دالة على أن أفعال Râzî, (ذي الجلال منزهة عن التعليل بالمصالح والمفاسد ، والحق الصريح أنه (لا يسأل عما يفعل وهم يسألون) [الأنبياء : ٣٢] Mefâtihu'l-ğayb, XXVI, 187; Sâbûnî, Ravâiu'l-beyân, II, 409. Allah'ın fiillerinin bir gaye ve hikmetle muhal olduğu konusunda ayrıca bkz. Ayrıca bkz. Râzî, el-Mahsûl, V, 131-132

130 Bkz. Râzî, el-Mahsûl, V, 172 vd. Bu iki görüş arasındaki te'aruz gibi görünen husus, Allah'ın fiillerinde muhtâr olduğu bir sebebe bağlı olmadığı, kullar bakımından ise şer'î hükümlerin kulların maslahatı üzerine binâ edildiği şeklinde te'lif edilmiştir. Bu konuda müstakil bir çalışma için bkz. Mahmûd Sâlih Câbir-Eymen Mustafa ed-Debbâğ, "Menâhicü'l-usûliyyîn fi bahsi meseleti ta'lîlî'l-ahkâm", s. 179-194.

mesiyle bilebiliriz. Bildirmese o fiilin hikmetini sadece kendisi bilir. Öz itibarıyla neden ve niçin şeklinde Allah'ın fiillerinden dolayı sorgulanması kimsenin haddine değildir¹³¹.

H- Şeytan'ın Vesvese Vermesi

Sözlükte vesvese (obsession), fısıldama, iç konuşması, tereddüt, kuruntu gibi anlamlara gelmektedir¹³². Gazâlî, gerek müspet gerekse menfi olsun kalbe doğan her türlü düşünceye “havâtîr”; havâtîrin melek kaynaklı olanına ilham; Şeytan kaynaklı olanına ise vesvese dendiğini kaydeder¹³³.

Allah'a kulluğun önündeki esaslı engellerden biri Şeytan'dır¹³⁴. Şeytan, mü'minin apaçık düşmanıdır. Şeytan'ın temel misyonu “insanlara kötülükleri güzel göstermesi, sürekli insanları günaha işlemeye teşviki ve kışkırtması ve bütünüyle bir insanlığı sürekli saptırmaya çalışmasıdır¹³⁵. Bu işi asla ara vermeden ve usanmadan değişik yöntemler kullanarak yapacaktır¹³⁶. Bu bağlamda Şeytan'ın en temel özelliklerinden biri vesvese vermesidir¹³⁷. Hz. Eyyûb da Şeytan'ın şiddetli vesvesesine maruz kalmıştır. Bu durum Kur'an'da “Kulumuz Eyyûb'u hatırla ki o Rabbi'ne, “Şeytan bana yorgunluk (meşakkat-sıkıntı, acı) ve azap (işkence) dokundurdu.” diye seslenmişti.”¹³⁸ şeklinde haber verilmektedir.

Şeytan'ın Hz. Eyyûb'a verdiği vesvese, bu vesvesenin sınırları yani Hz. Eyyûb'un beden ve ruhu üzerinde etki edip etmediği konusunda İslâm alimleri şu görüşlere yer vermişlerdir:

Hz. Eyyûb'un yorgunluk, sıkıntı ve azabı Şeytan'a izafesi, Allah'a karşı ede-

131 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3347.

132 Cevherî, *Sihâh*, III, 988; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI/254.

133 Gazâlî, *Ihyâ*, III, 43 vd.

134 Bakara, 2/208; A'râf, 7/22; Fâtır, 35/6; Yâsîn, 36/60; Zuhruf, 43/62 (ولا يصدنكم الشيطان انه لكم عدو مبين).

135 “Beni azdırdığım için yemin ederim ki, yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim ve onların hepsini saptıracağım” (Hicr, 15/39).

136 قَالَ فِيمَا أَعُوذُ بِتِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ - ثُمَّ لَا يَبْتَهُمْ مِّنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ سَٰكِرِينَ A'râf, 7/16-17.

137 Nisâ, 4/117-121; Kehf, 18/50; Fâtır, 35/6. “Şeytan insanın vücudunda kanın dolaştığı gibi dolaşır (إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ الْإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِ) Buhârî, “İtikâf”, 11, Müslim, “Selâm”, 23-25; Ebû Dâvûd, “Savm”, 79; İbni Mâce, “Siyâm”, 65; (أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَّامَةٍ) Buhârî, “Enbiyâ”, 10; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 30; Tirmizî, “Tıbb”, 18; İbn Mâce, “Tıbb”, 36; Ahmed b. Hanbel, I, 236, 270.

138 (وَإِذْ كُنَّا عَبْدًا لَّيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَلَيْسَ لِي بِرَبِّهِ السَّيِّئُ الَّذِي كَفَرْتُ بِكَ وَأَنتَ خَيْرُ الْمَعْلُومِينَ) Sâd, 38/41.

binden dolayıdır. Yoksa hakiki fail, Kâdir-i Mutlak Allah'tır¹³⁹. Yani Hz. Eyyüb meâlen şöyle demektedir: Şeytan bana vesvese verdi. Bunun sebebi maruz kaldığım aşırı yorgunluk, hastalık ve elemidir¹⁴⁰.

Hz. Eyyüb'un hastalık yorgunluk ve musibeti Şeytan'a izafe etmekle Şeytan'ın böyle bir güce sahip olduğunu değil, şiddetli hastalığa yakalanması, servetini ve aile efradını kaybetmesi, yakınlarının tamamının kendinden uzaklaşmış olmaları sebebiyle Şeytan'ın vesvese yoluyla kendisine verdiği eziyeti dile getiriyordu. Yani Şeytan Hz. Eyyüb'un maruz kaldığı yorgunluk, hastalık ve elem sebebiyle ona vesvese veriyor, bu vesveseyle onu ümitsizliğe, nankörlüğe sürüklemek ve sabrından vazgeçirmeye çalışıyor, Hz. Eyyüb da Şeytan'ın bu vesvesesinden yakınıyordu. Allah Teâlâ, Şeytana sadece vesvese vermek yoluyla etki etme özelliği tanımıştır. Yoksa hastalık ve maddi eziyet ve acılar verme şeklinde bir yöntemle kullara etki etme kudreti vermemiştir¹⁴¹. Bununla birlikte Şeytan'ın Peygamberlerin bedenlerine ve beşerilik özelliklerine yönelik zararlar verebileceğini, bunun vaki olduğunu kabul eden alimler de bulunmaktadır¹⁴².

Vesvesenin tıbbî tedaviyi gerektirecek derecede hastalık derecesine ulaştığı vak'alar da olabilir¹⁴³.

İşte Şeytan'ın vesvese ile tasallutu kesin olunca Kur'an¹⁴⁴ ve hadislerde¹⁴⁵ Şeytan'ın vesvesesinden kurtulmak, onun vesvese ve tuzaklarına düşmekten Allah'a sığınılması istenmiştir¹⁴⁶. Nitekim Hz. Eyyüb da Şeytan'ın vesvesesinden kurtulmak için Allah'a halini arz etmiş ve onun inayetine sığınmıştır.

139 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 272; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, XV, 211-212; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, XII, 225.

140 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXIII, 270.

141 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXVI, 186-187; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, XV, 211 vd; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXIII, 269-270; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, V, 79; "دخول الجن بالجسد", <https://fatwa.islamonline.net/15802> (29.11.2018).

142 İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd fi tefsiri Kur'âni'l-Mecîd*, III/17, s. 488.

143 İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân*, I, 155.

144 "Şeytan seni dürtecek olursa Allah'a sığın, doğrusu O iştir ve bilir. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, şeytan tarafından bir vesveseye uğrayınca, Allah'ı anarlar ve hemen gerçeği görürler" (Arâf, 7/200-201), "Kur'an okuyacağın zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın. Doğrusu şeytanın, inananlar ve yalnız Rablerine güvenenler üzerinde bir nüfuzu yoktur. Onun nüfuzu sadece, onu dost edinenler ve Allah'a ortak koşanlar üzerindedir" (Nahl, 16/98-100). Ayrıca Felak ve Nâs sureleri korunma sureleridir. Geniş bilgi için bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6351 vd.

145 (إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَسْوَاسِ الصَّدْرِ) Tirmizî, "Duâ", 87.

146 Vesvesenin dini tedavisi hakkında bkz. Eserî, *el-Müntekâ'n-nefis*, s. 57-60. Paksu, *Vesvese Sebepleri ve Kurtuluş Yolları*, s. 101-114, 211-217. Ayrıca bkz. Erturhan, "Vesvesenin Talaka Etkisi", s. 205-218.

İ- Dua

Dua, bir Müslümanın hayatında müstesna bir konuma ve tartışılmaz bir role sahiptir. Dua başlı başına bir amel ve ibadettir¹⁴⁷.

Hz. Eyyûb'un duasının kabul edildiğinin belirtildiği ayet¹⁴⁸, duanın meşruiyetinin dayanaklarından gösterilmiştir¹⁴⁹.

Hz. Eyyûb, aşırı edebinden dolayı açıktan talepte bulunmamış, durumunu Allah'a arz etmiş, sen merhametli olanların en merhametlisin diyerek târîz/ima yoluyla Allah'ın kendisini maruz kaldığı bu hastalık ve mihnetlerden kurtarmasını istemiştir¹⁵⁰.

Peygamberlerin Allah'a dua ve niyâzda bulunmaları, O'ndan sıhhat ve selâmet temenni etmeleri Allah'ın takdirine karşı bir şikâyet mahiyetinde değildir. Dolayısıyla onların duaları sabra aykırı bulunmuş olmaz. Belki Allah Teâlâ'ya her hususta muhtaç olduklarını bir itiraftan ibarettir¹⁵¹.

Diğer taraftan Hz. Eyyûb, şifa bulmak için sadece kavli dua ile yetinmemiş ayağını yere vurmaya suretiyle fiilî duaya da başvurmuştur. Zaten o sürekli kavli duaya başvuruyordu. Nitekim ayette "O, ne güzel kuldür, sürekli Allah'a iltica, tazarru, dua ve niyâzda bulunuyordu (نَعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ) Sâd, 38/44) buyurularak duanın Hz. Eyyûb'un hayatının bir parçası olduğu ifade edilmektedir. Burada aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'de müminlere peygamberlerin dilinden dualar öğretilmektedir. Duanın müstecâp olması için riayet edilmesi gereken bir takım fikhî şartları ve adâbı bulunmaktadır¹⁵².

J-Tedavî

Dinimiz hayatı ve sağlığı bir emanet görür. Bu itibarla hastalıklardan tedavi konusuna büyük önem atfeder¹⁵³. Bunun için sebeplere yapışmayı emreder. Konuya dair bazı hadisler şöyledir:

147 Bkz. Furkân, 25/77; Tirmizî, "Bakara Sûresi Tefsiri", 16, 40; İbn Mâce, "Dua", 1; Ahmed b. Hanbel, IV, 267, 271, 276.

148 (فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرِّ) Enbiyâ, 21/84.

149 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, II, 520.

150 Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXII, 181-182.

151 Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, VI, 3042

152 Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2193-2195, IX, 6388 vd.

153 Geniş bilgi için bkz. Karagöz, *Ayet ve Hadisler Işığında Engelliler*, s. 41-53; *Hadislerle İslâm*, "Hz. Peygamber Döneminde Tıp", VII, 331-341; Abdullah Kahraman, "Tedavi", *DİA*, 40, 254-26; Ekşi, *İslâm Tıp Hukuku*, s. 66-67.

Hz. Peygamber'e "tedavi olalım mı" diye sorulması üzerine Hz. Peygamber de "Tedavi olun; zira Allah yarattığı her hastalığın ilâcını da yaratmıştır, bir hastalık müstesna, o da aşırı yaşlılıktır."¹⁵⁴; "Allah, gönderdiği her hastalı için mutlaka şifasını da göndermiştir."¹⁵⁵; "Her hastalığın bir çaresi vardır. Bu hastalığın devasında isabet edilirse hastalık Allah'ın izniyle iyileşir."¹⁵⁶; "Tedavi olun, ancak haram yolla tedavi olmayın."¹⁵⁷ meâlindeki hadislerle, Hz. Peygamber'in ilâç ya da okuma yoluyla tedavinin kader inancına aykırı sayılıp sayılmadığı sorusuna, "Onlar da Allah'ın takdiridir"¹⁵⁸ buyurması bu cümledendir.¹⁵⁹

Yine Hz. Peygamber, dualarında Allah'tan sağlık ve afiyet dilemiş¹⁶⁰, ölümü temenni etmeyi hoş karşılamamış¹⁶¹, "sizin en hayırlınız ömrü uzun ve ameli güzel olanınızdır"¹⁶² buyurmuştur.

Hz. Eyyüb'un kıssasında da bunu görmekteyiz. Yıllarca büyük bir sabırla katlandığı hastalıklara karşı Allah'a iltica etmiş, asla umudunu yitirmemiş, dilinden bir an duayı eksik etmemiş, hep çare aramış, Cenâb-ı Hak da ona şifa bahşetmiştir. Tedavi için Hz. Eyyüb hem manevî tedavi yöntemlerinin en başında yer alan duaya müracaat etmiş, hem de tıbbî tedavi diyebileceğimiz şifa kaynağı suda yıkanmak suretiyle tedavi olmuştur. Görüldüğü üzere Hz. Eyyüb'un tedavi uygulamasında hem maddi hem de manevi tedavi yöntemleri bulunmaktadır veya her iki tedavi yöntemini de cem etmiştir.

Hz. Eyyüb'un bu kıssasında hem ilim dünyasına hem de hasta kişi ve yakınlarına verilen çok önemli mesajlar vardır. Bu mesajları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Hadisler de de belirtildiği üzere her hastalığın mutlaka şifası da bulunmaktadır. Öyle olunca hastalığın niteliği, şiddeti ve uzunluğu ne olursa olsun bir taraftan tıp bilimi kesintisiz çalışma ve araştırmalarına devam edip Allah'ın takdir

154 قَالَتْ الْأَعْرَابُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا تَنْدَاوِي، قَالَ: نَعَمْ يَا عِبَادَ اللَّهِ تَنْدَاوُوا فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَصْغِ دَاءٌ إِلَّا وَصَحَ لَهُ شِفَاءٌ أَوْ قَالَ دَوَاءٌ إِلَّا دَاءً وَاجِدًا) Ebû Dâvûd, "Tıbb", 1; Tirmizî, "Tıbb", 2; İbn Mâce, "Tıbb", 1; Ahmed b. Hanbel, IV, 278.

155 (مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً) Buhârî, "Tıbb", 1.

156 (لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ فَإِذَا أُصِيبَ دَوَاءُ الدَّاءِ بَرَأَ بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَى) Müslim, "Selâm", 69.

157 (إِنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ الدَّاءَ وَالِدَوَاءَ، وَجَعَلَ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً فَتَدَاوُوا وَلَا تَدَاوُوا بِحَرَامٍ) Ebû Dâvûd, "Tıbb", 11.

158 Tirmizî, "Tıbb", 21; İbn Mâce, "Tıbb", 1.

159 Geniş bilgi için bkz. Çelebi, "Rukye", *DİA*, 35, 219-222.

160 Ebû Dâvûd, "Edeb", 101.

161 Buhârî, "Merâd", 19.

162 (حَبِيبِ النَّاسِ مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَحَسَنَ عَمَلُهُ) Tirmizî, "Zühhd", 21, 22

ettiği bu çare ve ilacı bulmakla yükümlüdür. Nitekim önceki yıl ve çağlarda çaresiz kabul edilen nice hastalıklar günümüzde çok basit tekniklerle tedavi edilebilmektedir. Aynı şekilde hasta kişi ve yakınları da büyük bir sabırla çare aramaya devam etmekle yükümlüdür. Ölüm kaçınılmazdır. Bu itibarla sadece kişiyi ölüm sürecine taşıyan birçok organın görevini yapamaz hale geldiği aşırı düşkünlük ve yaşlılık hali dışında diğer bütün hastalıkların şifasını da Cenâb-ı Hak yaratmıştır. Bizlere düşen sebeplere tevessül edip aramaya devam etmektir. Bunun Kur’ân’da başka örnekleri de vardır. Meselâ Cenâb-ı Hak, Hz. Zekeriyya aleyhisselâma bir oğlu olacağını bildirince Hz. Zekeriyya çok şaşırmış, kendisinin son derece yaşlandığını, hanımının da kısır olduğunu, yaşlılık ve kısırlık hallerinin çocuk olmasını imkansız kıldığını arz etmek istemiş, Hz. Allah da kendisinin kâdir-i mutlak olduğunu, herkesin imkansız gördüğünü onun yapabileceğini söylemiş ve onlara bu hallerinde bir erkek çocuk nasip etmiştir¹⁶³.

K-Raks

Kurtubî (671/1273), kendi tabiriyle bazı cahil zahidlerle bazı düzeysiz mu-tasavvıfların “*Ayağınla yere vur. İşte hem yıkanacak hem de içilecek soğuk su.* (ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ)” ayetini raksın cevazına delil getirdiklerini kay-deder. Bunların kimler olduğunu söylemez. Kurtubî devamla Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî (597/1201)’nin konuya ilişkin görüşünü nakleder¹⁶⁴. Ebu’l-Ferec’e göre bu ayetle raksın cevazına hükmetmek zayıf bir ihticâcdır. Çünkü sevinçten dolayı ayağın vurulması emredilmiş olsaydı bu ayetin dayanak gösterilmesi kendileri bakımından şüpheli bir durum arz ederdi. Çünkü ayette Hz. Eyyûb’a su çıkması için ayağını yere vurması emredilmiştir. Dolayısıyla aralarında gaye farkı bulunmak-tadır. Yine (Ebü’l-Vefâ) İbn Akîl (513/1119) de Hz. Eyyûb’un tutulduğu amansız dertlerden şifa bulması amacıyla ayağını yere vurup mucize olarak suyun çıkması ile raksın cevazına istidlâl edilemeyeceğinin altını çizerek şu görüşlere yer verir:

Şayet böyle bir çıkarım yani ayakla yere vurma emrinden raksın cevazına hü-küm çıkarmak caiz olmuş olsaydı o takdirde Hz. Mûsâ’ya hitabeden “*değneğın-le taşa vur*”¹⁶⁵ ayeti ile de “yaş çubuklarla cansız varlıklara vurmanın caiz oldu-ğuna” delil getirilmesi caiz olurdu. Hz. Eyyûb’un ayağını vurmasının raksa delil gösterilemeyeceğinin en açık nedenlerinden biri Hz. Eyyûb’un ayağının yıllarca

163 Âl-i İmrân, 3/ 40

164 İbnü’l- Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 230.

165 Bakara, 2/60.

haşerâtın (veya hastalıkların) tasallutu sonucu mecalsiz kalmış olmasıdır. Böyle mecalsiz bir ayağın raks edercesine vurması düşünülemez. Dolayısıyla burada bir mu'cize söz konusudur. Böyle bir yaklaşım (neüzü billâh), Allah'ın şeriatını oyuncağı haline getirmek demektir¹⁶⁶.

İbnü'l-Cevzî yine Hz. Peygamber'in Hz. Ali, Ca'fer ve Zeyd gibi sahabeye lütfkar ifadeler kullanması sonucu onların da sevinçten tek ayakları üzerinde dönmelerini raksa delil göstermeye çalıştıklarına yer vererek sahabenin sevinçlerini ızhar etmek için tek ayak üzerinde dönmeleri ile raks arasında irtibat kurmanın yanlışlığına vurgu yapar¹⁶⁷.

Bu ifadelerden, delile dayanmaksızın heva doğrultusunda te'viller yapmanın bâtil olduğu, nasların kişilerin kendi arzularını veya kabullerine meşrûiyet kazandırmak için nasları kullanmalarının tehlike boyutlarına dikkat çekilmektedir¹⁶⁸.

L- Fazilet Bakımından Sabır-Şükür

Hz. Eyyüb'un sabrının dillere destan olduğu malumdur. Bu konuda Yunus Emre,

“Yunus imdi her derde Eyyüb gibi sabreyle.

Derde katlanırmazsın derman arzu kılarısın.”¹⁶⁹ derken, Zâtî Süleyman Efendi (1761) de şöyle der:

Eğer mâhiyyetin lutf ile kahrın bilmek istersen

Anı var derd ile Eyyüb gibi meşhûr olandan sor¹⁷⁰.

Hz. Eyyüb'un bu destansı sabrı fikhî kaynaklarda dahi zikredilmiş, bu cümleden olarak sabırla şükür mukayesesi yapılmıştır. Sabır ve şükür öncelikli olarak ahlak ilminin konuları arasında yer almakla birlikte fıkıh-ahlak bütünlüğünü göstermesi açısından fikhî kaynaklarda yer verilmiş ve tartışılmış olması ayrı bir önem arz etmektedir.

Sabırla şükür arasındaki fazilet derecesini konu edinen Serahsî (483/1091), ulemanın bu konuda ihtilaf ettiklerini ve dört farklı görüşün ortaya çıktığını kayde-

166 İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblis*, s. 230; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, XV, 215; Nevevî, *el-Mecmû'*, XIX, 323-324.

167 İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblis*, s. 230; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, XV, 215.

168 Te'vil, mahiyeti ve şartları hakkında bkz. Apaydın, “Te'vil”, *DİA*, cilt: 41, s. 28-31. Edib Sâlih, *Tefsiru'n-nusûs*, Beyrut.

169 Bkz. Gölpınarlı, *Yunus Emre*, s. 305.

170 Arslan, *Zâtî Süleyman Efendi-Divan ve Sevânihü'n-Nevâdir fi Ma'rifeti'l-Anâsır*, s. 46.

der. Buna göre kimi alimler rivayetler arasında teâruz bulunduğundan sabrın şükre veya şükürün sabra üstünlüğü konusunda tevakkuf etmişler yani bir tercihte bulunmamışlardır. Kimi alimler ise “Şükreden tok kişi, sabreden aç kimse gibidir. (الطاعم الشاكر كالجائع الصابر)”¹⁷¹ hadisini delil getirerek felaket, açlık ve zorluklara sabreden kişi ile zenginlik, refah ve rahatlıktan dolayı şükreden kimsenin fazilet derecelerini eşit olduğuna hükmetmişlerdir. Yine bu cümleden olarak Cenâb-ı Hak, Kur’ân’da nimete şükreden Hz. Dâvûd ve Süleyman (a.s) ile¹⁷² sıkıntılara karşı sabreden Hz. Eyyûb’u¹⁷³ aynı oranda methetmiştir. Kimi alimler ise nimete karşı şükürün sabırdan daha faziletli olduğunu iddia etmişlerdir. Bunların dayanakları ise “Ey Dâvûd ailesi şükür için çalışın. Çünkü kullarım arasında şükredenler azdır.”¹⁷⁴ ayetidir. Serahsî dördüncü olarak Hanefî mezhebinde kabul gören görüşün ise sabrın şükre üstün olduğunu zikreder. Bu görüş sahiplerin dayanakları ise “Sabır, imanın yarısıdır”¹⁷⁵; “mü’min başına gelen her bir elem karşılığı hatta ayağına batan bir diken karşılığı dahi sevap kazanır.”¹⁷⁶ gibi rivayetlerdir. Bu görüşün teyidi bağlamında hastalığın verdiği acılara karşı sabretmenin, beden sıhhatine karşı şükretmekten; a’mâlîğe karşı sabrın görme nimetine şükretmekten daha faziletli olduğu vurgulanmıştır¹⁷⁷.

Tefsirinde bu konuya yer veren Kurtubî (671/1273) de, Süfyân-ı Sevrî (161/778)’ye imtihanlara karşı sabreden mi nimetlere şükreden mi daha faziletli olduğuna dair yöneltilen soruya Süfyân’ın, Süleyman Peygamberle Eyyûb Peygamber’in ayette geçen sabır ve şükürlerine atıfta bulunarak ikisinin de eşit olduğu görüşünü nakleder. Daha sonra fakirliğin zenginliğe üstünlüğünü savunan Ebû Tâlib el-Mekkî (386/996)¹⁷⁸’nin görüşlerini tenkit ederek şunları söyler:

Ebû Tâlib el-Mekkî’ye Hz. Eyyûb’un bu ağır imtihana maruz kalmadan önce ve kurtulduktan sonra peygamberlerin zenginlerinden olduğu gizli kalmış. Hz. Eyyûb, imtihana hangi sıfatla girmiş ise aynı sıfatla imtihandan çıkmış olup onun hiçbir halinde ve sözünde değişiklik olmamıştır. Yani Eyyûb Peygamber, mihneti ve nimeti eşit görmüştür. Dolayısıyla mihnetlere sabredenle nimetlere şükreden mi fazilet derecesi eşittir¹⁷⁹.

171 (الطاعم الشاكر بمنزلة الجائع الصابر) Buhârî, “E’ime”, 56; Tirmizî, “Kıyâme”, 43; İbn Mâce, “Sıyâm”, 55; Dârimî, “E’ime”, 4; Ahmed b. Hanbel, II, 283, 289, IV, 343.

172 Sâd, 38/30.

173 Sâd, 38/44.

174 Sebe, 34/13.

175 Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, IX, 104; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, II, 486.

176 Buhârî, “Merdâ”, 1, 3; Müslim, “Birr”, 49.

177 Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 255.

178 el-Mekkî, *Kütü’l-kulûb*, II, 558 vd.

179 Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, XV, 216.

Bu mütalaalar, fikhın sadece doğrudan hukukun alanına giren eylem ve söylemleri değil, ahlakî davranışları da kuşatıcı bir genişliğe sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir¹⁸⁰. İslâm hukuku dînî nitelikli bir hukuk olduğundan, ahlakî davranışları da içerisine alan birçok eylem ve söylemin karşılığını ahirete bırakmış, bu itibarla bu konuda çok fazla uhrevî boyuta dikkat çekilmiştir. Hatta kalp amelleri denen fiile geçirilmemiş fakat kişinin kalbi ve kafasında yapmayı sürekli tasarladığı ama gerçekleştirme fırsatı bulamadığı niyetlerinin dahi mükafat veya ceza şeklinde karşılığı olacağına¹⁸¹ dikkat çekilmiştir¹⁸².

Hz. Eyyüb kıssasından çıkarılabilecek fikhî hükümleri daha da çoğaltmak mümkündür. Bir fikir vermesi bakımından M. Hamdi Yazır'ın, kıssadan çıkardığı hükümlere bakalım: Müellif, detaya girmeden Sâd 42. ayetinde geçen “ayağınla vur” emrinin sefer, hicret ve gazâyâ yani mücahedenin mümkün olduğu her kısmına şamil olabileceğini ifade etmekte¹⁸³. Yine Sâd, 44. ayetindeki “diğs/demet” kelimesinin sadece ruhsatı kapsamayıp hazır kıta gibi “el altında bir cemaat teşkilî” gereğini de ifade ettiği¹⁸⁴ şeklinde orijinal çıkarımlarda bulunarak kıssadan çok daha farklı hükümler çıkarılabileceğine dair örnekler sunmaktadır.

SONUÇ

Kıyamete kadar zamanlar ve mekanlar üstü hükmü bakî olduğundan Kur'an'ın her ayetinin her çağa, her zamana hitap eden bir yönü, mesaj ve hükmünün olacağı açıktır. Bu husustaki çaba, erbâbına düşmektedir. Bu itibarla Kur'an'ın ahkâma dair ayetlerini sınırlandırmanın isabetli olmadığını düşünüyoruz. Kur'an'ın ve aynı zamanda sahih hadislerin sarih nasları yanında kıssa ve mesellerinin de birçok fikhî hükme dayanak olduğunu düşünüyor, inceleme konusu yaptığımız Hz. Eyyüb kıssasının bu konuda somut bir örnek olduğunu görüyoruz. Başlangıçta sadece birkaç fikhî meseleyle sınırlı kalacağını zannettiğimiz bu kıssanın şer'u men

180 Fikh-ahlak ilişkisi hakkında bkz. Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlakî Esaslar”, s. 216-219.

181 إِذَا اتَّقَى الْمُسْلِمَانِ بَسِيئَتَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ فَقُلْتُ) Bakara, 2/284; (وَإِنْ تَبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يُحَابِسِكُمْ بِهِ اللَّهُ) Buhârî, “İman”, 22, “Fiten”, 10, “Diyât”, 2; Müslim, “Fiten”, 14-15; Ebû Dâvûd, “Fiten”, 5; Nesâî, “Tahrîm”, 29; Ahmed b. Hanbel, IV, 401, 403, 410, 418. Bir hadislerinde Hz. Peygamber, “bir iyilik yapmayı tasarlayıp da onu fiiliyata geçiremeye Allah'ın tam bir iyilik sevabı yazacağını”, haber vermiştir. Bkz. Buhârî, “Rikâk”, 31; Müslim, “İman”, 206, 207; Tirmizî, “Tefsir”, 6, 10; Dârimî, “Rikâk”, 70; Ahmed b. Hanbel, I, 227, 279, 310.

182 Gazâlî, *Ihyâ*, III, 69-70; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvir*, III, 130; Karaman-Çağrıncı-Dönmez-Gümüş ve Sadrettin, *Kur'an Yolu*, I, 450-452.

183 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4101.

184 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4102.

kablenâ, hîle, hadd cezalarının tahfifi, yemin, te'dib, gusül, ta'lîl, vesvese, dua, tedavi, raks, sabır-şükür gibi birçok fikhî hükme kaynaklık ettiğini görmüş bulunuyoruz. Bütün bu araştırma ve tespitlerden sonra Kur'an'ın ahkâma dair ayetlerini sınırlandırmanın isabetli olmadığını düşünüyoruz.

Kaynakça

- Abdurrezzâk**, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), *el-Musannef* (thk. Habîbu'r-Rahman el-Azamî), Meclisü'l-ilmî, I-XI, Beyrut, 1970.
- Abdülaziz Buhârî** (730/1330), *Keşfu'l-esrâr alâ Usûli'l-Pezdevî* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım billâh el-Bağdâdî) Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, 1417/1997.
- Acar**, Abdullah, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları* (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2005.
- Altuntaş**, Abdurrahman, "Kur'an'da Tanıtılan Model Şahsiyet, Hz. Eyyüb", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 11/5 Winter 2016, p. 17-44.
- Âlûsî**, Ebu'l-Fadl (1270/1854), *Rûhu'l-meânî*, Dâru'l-fıkr, I-XVI, Beyrut, 1414/1994.
- Âmidî**, Ebû'l-Hasan Seyfüddin Ali b. Muhammed (631/1233), *el-İhkâm fî Usûli'l-ahkâm* (thk. İbrahim el-Acûz), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-IV, Beyrut, ty.
- Apaydın**, Yunus, "Ta'lîl", *DİA*, 2010, 39,511-514.
- Apaydın**, Yunus, "Te'vil", *DİA*, 2012, cilt: 41, s. 28-31.
- Arslan**, Mehmet, *Zâtî Süleyman Efendi-Divan ve Sevânihu'n-Nevâdir fî Ma'rifeti'l-Anâsır*, Dilek Matbaacılık, Sivas, 1994.
- Boynukalın**, Ertuğrul, "Yemin", *DİA*, 2013, 43, 417-420.
- Bâbertî**, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd (786/1384), *el-İnâyê ale'l-Hidâye (Fethu'l-Kadîr'le birlikte)*, Dâru'l-fıkr, I-X, Beyrut, ty.
- Beydâvî**, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer (691/1292), *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vil*, Dârulkütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1408/1988.
- Brykoğlu**, Yakup, "Kıssa Üslubü Bağlamında Kur'an'da Eyyüb Peygamber", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIV/ 2016, ss. 211-243.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi (1971), *Hukukî İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, I-VIII, İstanbul, 1967.
- Bilmen**, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1965.
- Bütî**, Muhammed Saîd Ramadân, *Davâbitü'l-maslaha fî Ş-Şer'iati'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1422/2001.
- Cessâs**, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (370/981), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-fıkr, I-III, Beyrut, 1414/1993.
- Cevherî**, İsmâil b. Hammâd (400/1009), *Sihâh Tâcu'l-lüğa* (thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), DÂru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut, 1990.
- Çakan**, İsmail L.-Solmaz, N. Mehmet, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012.

- Çelebi**, İlyas, “Rukye, *DİA*, 2008, 35, 219-222.
- Çolak**, Abdullah, *İslam Ceza Hukuku*, Kitap Dünyası Yay. İstanbul 2018.
- Çolak**, Abdullah, *İslam Ceza Hukukunda Hafifletici Sebepler*, SÜSBE, (Yayımlanmamış doktora tezi) Konya, 1999.
- Dönmez**, İbrahim Kâfi, “Şer’u Men Kablenâ, *DİA*, 2010, 39, 15-19.
- Ebü Tâlib el-Mekki** (386/996), *Kütü’l-kulûb* (thk. Mahmud İbrahim Muhammed er-Rıdvânî), Dâru’t-türâs, I-III, Kahire, 1422/2001.
- Ebü Ya’lâ**, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ Ebü Ya’lâ el-Mevsilî (307/919), *Müsned* (thk. Hüseyin Selim), Dâru’s-sekâfeti’l-arabiyye, Dımaşk, 1412/1992.
- Emir Pâdişâh**, Muhammed Emin (987/1579), *Teysiru’t-Tahrir*, Dâru’l-fikr, I-IV, yy, ty.
- Eserî, Ali Hasan b. Ali el-Eserî**, *el-Münteka’n-nefis fi telbisi İblis* (nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd), Dâru İbni’l-Cevzi, el-Memleketü’l-Arabiyyet’is-Suûdiyye, 1415/1994.
- Gazâlî**, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111), *İhyâu ulûmi’d-dîn* (thk. Seyyid b. İbrahim b. Sadık), Dâru’l-hadis, Kahire, 1414/1994.
- Gölpınarlı**, Abdülbâki, *Yunus Emre Bütün Şiirleri*, altın Kitaplar Yayınevi, 1973.
- Görgün**, Tahsin, “Kur’an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine, Kur’an Kıssalarının Anlam ve Değeri (IV. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu), 17-18 Ocak 1998, 1998, s. 19-40.
- Güler**, Mehmet Nuri “Kıssa ve Hukuk, Kur’an Kıssalarının Anlam ve Değeri”, (IV. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu), 17-18 Ocak 1998, 1998, s. 113-144.
- Ebü Zehra**; Muhammed (1394/1974), *Usûlü’l-fikh*, Dâru’l-fikri’l-Arabî, Kahire, ty.
- Ekşi**, Ahmet, *İslâm Tıp Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.
- Edib Sâlih**, Muhammed, *Tefsiru’n-nusûs, el-Mektebü’l-İslâmî*, I-II, Beyrut, 1413/1993.
- Erturhan**, Sabri, “Ashâb-ı Kehf Kıssasının Fikhî Okunuşu”, *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu (20-22 Eylül 2012)*, Öncü Basımevi, Kahramanmaraş, Ekim 2013, s. 329-357.
- Erturhan**, Sabri “Vesvesenin Talaka Etkisi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 24, 2014, s. 205-218.
- Erturhan**, Sabri, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.16, 2010, s. 213-246.
- Hadislerle İslâm**, “Hz. Peygamber Döneminde Tıp”, DİB Yayınları, Ankara, 2014.
- Hâkim en-Nisâbüri**, Ebü Abdullah İbnü’l-Beyyî’ Muhammed (405/1014), *el-Müstedrek* (thk. Abdulkâdir Atâ), Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, I-IV, Beyrut, 1411/1990.
- Harman**, Ömer Faruk, “Eyyüb”, *DİA*, 1995, XII, 16-17.
- İbn Âbidîn**, Muhammed Alâuddîn (1252/1836), *Reddü’l-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr*, Dâru’l-fikr, I-VIII, Beyrut, 1412/1992.
- İbn Âşûr**, Muhammed et-Tâhir (1394/1973), *et-Tahrir ve’t-tenvir*, I-XXIX, yy, ty.
- İbn Acibe**, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed (1224/1809), *el-Bahru’l-medîd fi tefsiri Kur’âni’l-Mecid*, Kâhire, 1419/1999.
- İbn Hacer** el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (852/1448), *Fethu’l-Bârî bi şerhi Sahihi’l-Buhârî* (thk. Abdülaziz b. Abdullah), Dâru’l-fikr, I-XV, Beyrut, ty.
- İbn Hazm**, Ebü Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (456/1064), *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, ty.

- İbn Hazm, el-Muhallâ**, Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1425/2002.
- İbn Kayyim El-Cevziyye**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (751/1350), *İ'lâmu'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn* (thk. *İsâmuddîn es-Sabâbitî*, Dâru'l-hadîs, I-IV, Kâhire, 1414/1993.
- İbn Kayyim el-Cevziyye**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (751/1350), *İğâsetü'l-lehfân fi masâidiş-Şeytân* (thk. Beşir Muhammed Uyûn), Mektebetü dâri'l-beyân, I-II, Dimaşk, 1414/1993.
- İbn Kesîr**, İsmâil b. Ömer (774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (*Muhtasar*), İhtisar eden: Muhammed Ali es-Sâbûnî, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, I-III, Beyrut, 1402/1981.
- İbn Kesîr**, İsmâil b. Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, ty.
- İbn Kudâme**, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed (620/1223), *el-Muğni*, Dâru'l-fîkr, I-XII, Mekke, 1412/1992.
- İbn Manzûr**, Muhammed b. Mûkerrem (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, I-XV, Beyrut, 1410/1990.
- İbn Melek**, İzzüddîn b. Abdülfettâh b. Abdülazîz (797/1394), *Şerhu'l-Menâr*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1965.
- İbn Teymiyye**, Takiyyüddîn b. Ahmed Abdülhalîm (728/1327), *Mecmûu fetâvâ*, I-XXXVII, yy, ty.
- İbn Teymiyye**, *Beyânü'd-delîl alâ ibtâlî't-tahlîl* (thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi), el-Mektebetü'l-İslâmî, yy, 1988.
- İbnü'l-Arabî**, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah, (543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'an* (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, I-IV, Beyrut, 1408/1998.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali (597/1201), *Telbîsü İblîs*, Dâru'l-fîkr, Beyrut, 1421/2001.
- İbnü'l-Hümâm**, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid (861/1456), *Fethu'l-kadir*, Dâru'l-fîkr, I-X, Beyrut, ty.
- Kahraman**, Abdullah, "Tedavi", *DİA*, 2011, 40, 254-26.
- Kal'acı**, Muhammed Revvâs, *Mevsûatü fîkhi Ömer ibni'l-Hattâb*, Dâru'n-nefâis, Beyrut, 1409/1989.
- Karagöz**, İsmail, *Ayet ve Hadisler İşğında Engelliler*, DİB. Yayınları, Ankara, 2005.
- Karaman**, Hayreddin-**Cağrııcı**, Mustafa-**Dönmez**, İ. Kafi-**Gümüş**, Sadrettin, *Kur'an Yolu*, DİB Yayınları, Ankara, 2007,
- Kâsımî**, Muhammed Cemâlüddîn, *Mehâsinü't-te'vil* (thk. M. Fuad Abülbâkî), Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabîyye, Kahire, ty.
- Kefrâvî**, Es'ad, "Şer'u men kablenâ", *Ma'lemetü Zâyed*, XXX, 75-88.
- Kiyâ el-Herrâsî**, Ali b. Muhammed (504/1110), *Ahkâmu'l-Kur'an*, I-II, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1403/1983.
- Kiyânî**, Abdurrahmân, "Hile", *Ma'lemetü Zâyed*, IV, 561-570.
- Köse**, Saffet, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile (Hile-i Şer'iyye)*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Köse**, Saffet, "Hiyel", *DİA*, 1998, XVIII, 170-178.
- Kurtubî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XX, Beyrut, 1985.
- Mahmûd Sâlih** Câbir-Eymen Mustafa ed-Debbâğ, "Menâhicü'l-usûliyyîn fi bahsi meseleti ta'lîli'l-ahkâm", *Mecelletü Dirâsât: Ulûmü'ş-şer'iati ve'l-kânûn*, Câmîatu Ürdün, 2005, Sayı:1, Cilt: 32, s. 179-194.

- Ma'lemetü Zâyed** *li'l-kavâidi'l-fıkhıyye ve'l-usûliyye*, Müessesetü Zâyed b. Sultân en-Neheyân, I-XLI (1-41), Abu Zabî, 1434/2013.
- Mâtürîdî**, Ebû Mansur Muhammed (333/944), *Te'vilâtü ehl-i Sünne* (thk. Fatma Yusuf Haymi), Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2004.
- Mâverdi**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (450/1058), *el-Hâvi'l-kebir* (thk. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I-XVIII+Fihrist, Beyrut, 1414/1994.
- Mennâu'l-Kattân**, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetü'l-maârif, Riyad, 1413/1992.
- Merğînânî**, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi Bekr (593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedâ*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, I-IV, yy, ty.
- Mevdûdî**, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Miras**, Kâmil (v. 1957), *Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1978.
- Nevevî**, Ebû Zekerıyya Muhyiddin b. Şeref, (676/1277), *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe* (nşr. Muhammed Necib el-Mutfi), Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XXIII, Kahire, 1415/1995.
- Paksu**, Mehmet *Vesvese Sebepleri ve Kurtuluş Yolları*, İstanbul, 2001.
- Râzî**, Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer (606/1210), *et-Tefsîru'l-kebir*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I-XXX, Beyrut, 1411/1990.
- Râzî**, Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer (606/1210), *el-Mahsûl fi usûli'l-fıkh* (thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî), Müessesetü'r-risâle, I-V, Beyrut, 1412/1992.
- Sâbûnî**, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kur'an*, Derseâdet, I-II, İstanbul, ty.
- San'ânî**, Muhammed b. İsmâil (1182/1768), *Sübülü's-selâm şerhu Bülûğî'l-merâm*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, 1960.
- Sâysis**, Muhammed Ali, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, Dâru İbn Kesîr/Dâru'l-Kâdirî, I-IV, Dimaşk/Beyrut, 1415/1994.
- Serahsî**, Şemsüleimme Muhammed Ahmed b.Ebû Sehl (483/1091), *el-Mebsût*, Dâru'l-fıkr, I-XXX, Beyrut, 1989.
- Serahsî**, Şemsül'eimme Muhammed Ahmed b.Ebû Sehl (483/1091), *Usûlü's-Serahsî* (thk. Ebu'lvefâ el-Eğânî), Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I-II, Beyrut, 1414/1993.
- Suyûtî**, Ebu'l-Fadl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebû Bekir (911/1505), *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an* (thk. Fevvâz Ahmed Zemerli), Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut, 1419/1999.
- Şâfiî**, *Ahkâmu'l-Kur'an* (thk. Abdülğani Abdülhâlik-Muhammed Şerif Sükker), Dâru ihyâi'l-ulûm, Beyrut, 1410/1990.
- Şâtübî**, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa b. Muhammed (790/1388), *el-Muvâfakât*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I-IV, Beyrut, ty.
- Şevkânî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali (1250/1834), *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'lâhbâr*, Dâru'l-hadis, I-VIII, Kahire 1413/1993.
- Şevkânî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali (1250/1834), *İrşâdü'l-fühûl*, Mısır, 1356/1937.
- Taberânî**, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/971), *el-Mu'cemu'l-kebir* (nşr. Hamdi Abdülmecid es-Selefi), Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XXV, Dühûk, 1404/1983.
- Taberî**, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Tarihu't-Taberî* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-meârif, Kâhire, 1967.

Taftazâni, Sâdüddîn Mes'ûd b. Ömer (792/1390), *et-Telvîh ale't-Tavdîh*, Dâru'l-kalem, I-II, Beyrut, 1310.

Udeh, Abdulkadir (1954), *et-Teşrîtu'l-cinâi'l-İslâmî*, Müessesetü'r-risâle, I-II, Beyrut, 1415/1994.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yayınları, I-IX, İstanbul, 1971.

Yıldız, Abdulvahap, "Hz. Eyyûb'un (a.s.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 21, Sayı 36, Temmuz-Aralık 2016, s. 128-142.

Zemaşeri, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed (538/1144), *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve uyuni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil* (thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvad), Mektebetü'l-ubeykân, Riyâd, 1418/1998.

Zerkeşi, Bedrüddîn b. Bahâdır (794/1392), *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*, Vezâretü'l-evkâf ve ş-şüûni'l-İslâmiyye, I-VI, Kuveyt, 1413/1992.

Zeydân, Abdülkerîm, *el-Vecîz fi Usûli'l-fikh*, Müessesetü'r-risâle, Bağdat, 1407/1987.

Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsîru'l-münîr*, Dârulfikr, Dımaşk, 1430/2009.